

מרוח לרווח* בפרשת האלמנה מדימונה

מורן פרי
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

בשביעי של פסח תשנ"ט (1999), בחצות, הגיעו לכולל "גאון יעקב" שבדימונה שני בחורים חילוניים למראה ונסערים, שביקשו מהמתפללים להושיט עזרה לאימם אשר רוחו של אביהם נכנסה בתוכה.¹ היו אלה שניים מבניה של יהודית סיגאוקר, מי שתכונה לימים "האלמנה מדימונה" ותעמוד במרכזו של טקס הוצאת דיבוק פומבי ומתוקשר. טקס הוצאת הדיבוק הועבר בתקשורת, בשידור חי, לתחנות קודש פיראטיות. הדיבוק גורש בידי הרב דוד בצרי, ב"שיבת השלום", ישיבת מקובלים הנמצאת בירושלים.²

מאמר זה, הפותח למעשה בסופו של סיפור מוכר וידוע בנוף הישראלי של שלהי שנות התשעים ומה שנראה על פניו כסיום מוצלח, בו גוברת דמותו של הרב המגרש על הרוח שחדרה לגופה של סיגאוקר, מקבל תפנית עלילתית שבמרכזו יחסים מורכבים בין הפרט – דמותה של יהודית – לקבוצה הגמונית בעלת גוון דתי, כפי שיפורט ויידון בהמשך. בנוסף, יבקש המאמר שהינו חלק מעבודת שדה נרחבת העוסקת בדמותה, במשפחה ובסיבתה של יהודית סיגאוקר, להרים מעט את שולי הפרגוד על סיפורה, ולעסוק ביריעתו הרחבה, תוך דגש על התקופה שלאחר טקס הוצאת הדיבוק, ותוך דיון ובחינה של מערכת היחסים

* מאמר זה הוא עיבודו של פרק מתוך עבודת המאסטר שנכתבה בהנחייתם של פרופ' תמר אלכסנדר וד"ר יובל הררי: פרי מורן, האלמנה מדימונה: דיון בסיפור דיבוק כמחאה חברתית, חיבור לשם קבלת מוסמך למדעי הרוח והחברה, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע 2007. בהודמנות זו אבקש להודות לתמר וליובל על הנחיה מלמדת ומועילה, הערות מחכימות וחשיפה תמידית לחומרים מרתקים ומעניינים שתרמו והעשירו את מחקרי.

1 צ' ברק וא' בר-סלע הדיבוק: היה או לא היה?, המכון לפארפסיכולוגיה ולחקר תופעות על-חושיות, [ללא ציון מקום] תש"ס.

2 הרב דוד בצרי, שהחל את דרכו בישיבת "פורת יוסף", נחשב מקורב למפלגת ש"ס ולרב עובדיה יוסף, ויש הרואים בו את יורשו הוודאי של הרב כדורי. הרב אינו נוהג לעסוק בקמענות, אלא בעיקר ב"תיקונים", למשל למי שקיים משכב זכר, למי שבגד בבת או בן זוגו ולנשים עקרות. עוד על דמותו של הרב בצרי ראו בכתבתו של י' בר-מוחא, הארץ 7.5.1999, מוסף, עמ' 4.

המורכבת והבלתי שגרתית בין נציגי הממסד הדתי לאישה קשת יום, במישור הפוליטי, המעמדי והכלכלי.

אך ראשית לכול, כדי להבין מעט את הצירוף הנסיבתי שהביא לחבירתה של אלמנה מן הפריפריה למפלגה הגמונית שלטת כש"ס, ראוי להפנות זקור ראשוני לסיפור חייה של יהודית, הקשור בעבותות להופעתו של הדיבוק. המידע שיובא להלן מושתת על קורפוס מגוון של עדויות שמקורו בראש ובראשונה ראיונות פורמאליים ומפגשים שאינם פורמאליים שאותם ערכתי עם בני משפחת סיגאוקר בכאר שבע בין השנים 2004 ל-2007.³

יהודית סיגאוקר – רקע אישי ומשפחתי

יהודית סיגאוקר נולדה בעיר טאהנה שבהודו בשנת 1961, ועלתה עם משפחה לישראל בשנת 1963. היא ומשפחה יושבו בדימונה. אביה היה מפרנס יחיד, ועבד כמסגר במפעל "כיתן". אימה עסקה בגידול הילדים ובטיפול במשק הבית. בת 17 נישאה יהודית לפנחס. לבני הזוג נולדו שמונה ילדים.⁴ במהלך נישואיהם עברה יהודית שנים לא קלות, ומעמדה המשפחתי

3 במהלך השנים 2004 ל-2007 נפגשתי עם בני משפחת סיגאוקר כמפורט להלן: שבע פגישות שהוגדרו כריאיון פורמאלי: חמש פגישות אישיות, שתיים מתוכן עם האם, שני מפגשים עם הבנות ומפגש עם הבן, וכן פגישה משולבת עם האם והבת, ופגישה עם יוסי מונסינגו, עסקן פוליטי מטעם ש"ס, שנטל חלק נכבד בטקס הוצאת הדיבוק. מלבד זאת, ערכתי שיחות ותצפיות על בסיס יומיומי שלא הוגדרו פורמאלי, ותועדו במשך כשלוש וחצי שנים. הסתמכתי רבות גם על מקורות מן העיתונות הכתובה והמשודרת, הדתית וחילונית גם יחד, וכן על תוצרי מדיה שתיעדו את הפרשה: קלטות אודיו ווידאו של טקס הוצאת הרוח מגופה של יהודית, שהפיקה, ערכה והפיצה עמותת "איחוד הלכות". כל אחד מן המרואיינים חשף בפניי פרטים חדשים על הסיפור והוסיף היבטים נוספים למקרה, תוך מתן תמונה רחבה של יחסי המשפחה והתופעה בכללותה. בהקשר זה, חשוב לציין כי פתיחות בין חוקר לנחקר בעת הריאיון יכולה להתוות את מהלכו של המחקר, שכן בבואי לראיין את בני המשפחה לא העליתי על דעתי כי מתחת לפני השטח רוחש סיפור משפחתי סבוך וכואב.

עבודת השדה התבססה, בעיקר על תצפיות בעקבות פגישות יומיומיות ואקראיות. קשרים הדוקים ביני לבין משפחת סיגאוקר נוצרו גם מתוקף יחסי השכנות. אלה כללו מפגשים ארעיים בחדר המדרגות וביקורים בבית המשפחה על בסיס יומיומי, ארוחות ערב שאליהן הוזמנתי ואירועים משפחתיים וחברתיים. בפגישות אלה התעדכנתי על המתרחש בבית בעיקר באמצעות בנות המשפחה. רשמי הפגישות הללו תועדו מיד לאחריהן, ועזרו לי להבין את מהלך חייהם של יהודית ובני ביתה. כאן המקום להודות ליהודית ולבני ביתה על ההזדמנות שהעניקו לי להיחשף לסיפורם ולחקור אותם, ואף על האמון שנתנו בי ועל הקשר המופלא שנוצר ביננו.

4 בעת עריכת המחקר היה הבכור בן עשרים ושבע והצעיר בן ארבע עשרה. מתוקף העדויות האישיות והכואבות שמלוות את הפרשה, שלא ייחשפו מטעמים אתיים, ובשל הרגישות הטמונה במקרה הנדון, אסווה את שמות ילדיה של יהודית לאורך המאמר כולו. לעומת זאת, לא ראיתי צורך להסוות את שמה ואת דמותה של יהודית, שכן סיפורה, פרטיה ותמונותיה פורסמו בעבר בכלי התקשורת השונים. עם

היה רעוע וחלוש. מצבו המתדרדר של בעלה, פנחס, העיק אף הוא עליה ועל המשפחה כולה. שתיית האלכוהול המופרזת שלו לאורך שנים הביאה למחלת שחמת הכבד. הוא אושפז, ולאחר ששהה בבית החולים במשך ארבעה וחצי חודשים כשהוא מחוסר הכרה נפטר בחודש בפברואר 1997.

לאחר מותו של פנחס החלה יהודית לראשונה לחוש ברוחו. התקפי הדיבוק שבו ופקדו אותה, במיוחד כאשר ילדיה, ולעיתים גם בני משפחה המורחבת, נכחו. במשך תקופה ארוכה חיו בני המשפחה עם התקפי הדיבוק המתמשכים. אמונתם החזקה בדיבוק של יהודית וילדיה ובצורך לגרשו הביאה אותם לפנות לרבנים שונים, אך ללא הועיל. על הניסיון הראשון מספר הבן עופר:

הייתי פעם אחת עם אימא שלי בטבריה, אצל הרבנית קוק. היינו שמה אני ואימא שלי, והם רצו לעזור, להוציא את זה... אבל בעלה עשה צחוק מזה. הוא התחיל לצחוק, 'זה סתם', הוא אמר 'זה מבוים'. אני מה זה התחלתי לרדת עליו שמה. אנשים יושבים, ככה אנשים היו בבית שמה, ו... התחיל לצחוק, ואני מנסה... לא יודע, הייתי עצבני. אנשים עושים צחוק מזה... מה זה הייתי עצבני. אימא שלי, כאילו... חזרה לעצמה, אמרתי לאימא שלי 'בואי, בואי, נלך, עשו לנו פה פדיחות'.

הרב והרבנית אינם משתכנעים בקיומו של הדיבוק, ולדברי עופר הם מביעים את ספקנותם באופן בוטה ולעגני. עופר, הנחשף כאן לראשונה לאפשרות שהדיבוק אינו אלא פיקציה, מבקש לגונן על אימו כנגד טענה זו, ולהציג את התופעה כאמת. המשפחה אינה אומרת נואש, ופונה לרב נוסף מבתים. על המפגש הבא סיפרה לי גלית, בתה של יהודית. את שמו של הרב לא זכרה, אך על המפגש עימו הרחיבה ופירטה:

הלכנו לבת ים, לרב גדול, שלא פעם ולא פעמיים הוציא שדים מאנשים, בן אדם צדיק, רב חבל על הזמן. זה רב שפותר חלומות, וממש רב גדול. [...] נכנס גם צלם וצילם כמה תמונות. זה לא צלם של פרסום, זה צלם שהרב הזה הוא מציל הרבה אנשים. עכשיו, הרב הזה כשהוא ימות, אז מראים מה הוא עשה וזה. הוא רב שלא רוצה שישכחו את השם שלו, הוא לא עושה מזה פרסום. כשאבא שלי נכנס באימא שלי, את יודעת, הוא [הדיבוק, מ"פ] אמר הכול, נשוי, כמה ילדים, מה השמות של הילדים [של הרב, מ"פ]. כאילו, אם חשבת שזה לא נכון, באותו רגע האמנתי, כי מאיפה שאימא שלי מכירה אותי? אבא שלי אמר לו כמה ילדים, ואיך קוראים לאשתו, אני אומרת לך, את לא תאמיני. כל מי שהיה בחדר הזה, אני זוכרת, זה היה לפני שלוש שנים, באמת, אני זוכרת את זה כאילו זה היה אתמול. הדבר הזה לא יורד לי מהראש, באמת. אין, אם היה לי ספק, באותו יום זה עבר לי. באמת, כל בן אדם שהיה אצל הרב הוא פשוט אמר מי נשוי, מי רווק, מי יתחתן, הכול, שיראו

זאת, אני מרגישה כי בהשוואה לעבודת המחקר המלאה, מאמר זה מציע חשיפה חלקית של סיפורם של יהודית ובני משפחתה, מחשש לפגיעה בפרטיותם ובאמון שנתנו בי לאורך מחקרי.

שזה אמיתי. ובאמת, אני זוכרת שהוא שם פתק מתחת לרגל, את יודעת איך אימא שלי עפה מקיר לקיר? כאילו הרב כדי להוציא את זה, כדי להוציא את אבא שלי, שיילך, את יודעת מה הוא אמר לו? הוא אמר: 'אני רוצה שתוכיח לי שזה אמיתי, אם זה אמיתי אני סוגר עכשיו את החלון, ואתה תצא דרך החלון'. אני לא יודעת מה, אבל הוא לא הצליח, כי הוא... קשרו את אימא שלי לכיסא, מפחיד, חבל על הזמן... כיסא מפלסטיק כזה של הגינות, קשרו אותה ואמרו לו: 'תדרוך', כאילו אמרו לאימא שלי: 'תדרכי על זה', אבל הוא לא רצה לדרוך כי הוא אמר: 'אני לא אעזוב אותה'.

זוהי למעשה הפעם הראשונה שבה בוצע ליהודית טקס גירוש הדיבוק.⁵ הרב העמיד את אמיתות הדיבוק במבחן וביקש מהרוח לפעול באמצעים שידגישו את קיומו, אך הדיבוק לא עמד במבחנו של הרב. יהודית פנתה גם למקובל מאופקים, הרב שלמה הרשיש. לכתבת ידיעות אחרונות היא מספרת: "ששאלתי מה לעשות, הוא אמר לי לעשות תיקון ופדיון נפש, ודרש לשלם לו על כך יותר מאלף שקל, אבל לא היה לי".⁶ יהודית סירבה אפוא להיענות לדרישתו הכספית של הרב הרשיש, ועל כן גם ניסיון זה לפנות אל מקובלים ורבנים ידועים על מנת שיוציאו את הדיבוק מגופה נכשל, הפעם כאמור מסיבה כלכלית. המפנה חל עם התערבותם של נציגי מפלגת ש"ס המקורבים לרב בצרי: יוסי מונסינגו ושמעון בועזיז. אלה נטלו עליה חסות, ובתיווכם פנתה יהודית לרב בצרי על מנת שינסה להוציא את הרוח מגופה.⁷

5 בקטע זה ניתן לראות כיצד באה לידי ביטוי מודעותה של גלית להיבט הפרסומי של סיפור הדיבוק. אכולת ייסורי הפרסום שעברו על אימה ועל בני המשפחה בעקבות טקס הגירוש שביצע הרב בצרי, כאן היא מעידה בגאווה כי במקרה זה לא ביקש הרב פרסום ותהילה, אלא תועד בידי צלם פרטי לשם זיכרון בלבד, שיישאר לאחר לכתו מן העולם. בכך היא רומזת כי מדובר באירוע אותנטי, הנעדר שיקולים פוליטיים וכלכליים.

6 ע' ארגמן ברנע, 'הם עשו סף ואותי זרקו לכלבים', ידיעות אחרונות, 23.12.1999, מוסף 24 שעות, עמ' 2-3.

7 הרב בצרי ידוע כאדם בעל השפעה ויוקרה במגזר החרדי. בשנת 2009 אף ערך גירוש דיבוק און-ליין לאברך בברזיל. ראו מאמרו של י' הררי, 'מאגיה יהודית – מתווה והערות', איל פריזינטי 5, 2011, עמ' 13-85 (ובמיוחד בעמ' 84-85). בתפקיד שנטל לעצמו כמגרש, מצטרף בצרי לשורה של מגרשי דיבוקים נוספים, מכובדים ובעלי שם בתולדות היהדות. בין הבולטים שבמגרשי הרוחות יצוין הרח"ו (ר' חיים ויטאל) שפעל בהנחיית האר"י (ר' יצחק לוריא) כמגרש. דוגמה לפועלם של השניים ניתן למצוא למשל ב"מעשה הרוח שנכנסה באלמנה", שאחת מגרסאותיה הרבות מופיעה בספר תולדות האר"י: גילגולי נוסחאותיו וערכו מבחינה היסטורית, מ' בניהו, מכון בן-צבי, ירושלים תשכ"ז, עמ' 45-47. על פועלו של הרח"ו בתחום זה ניתן לקרוא גם ב'ספר החזיונות' שהינו למעשה אוטוביוגרפיה רוחנית של מחברו. ראו מ"מ פיירשטיין (מהדיר), ספר החזיונות: יומנו של ר' חיים ויטאל, מכון בן-צבי, ירושלים ס"ו. על דרכו של רמ"ז (ר' משה זכות) כמגרש רוחות ראו: י' חיות, 'רבי משה זכות מגרש הרוחות: קבלה, מאגיה ורפואה בראשית העת החדשה', פעמים 96, תשס"ג, עמ' 121-142. בספר 'שבחי הבעש"ט', שחובר על ידי תלמידיו של הבעל שם-טוב, מופיעים סיפורים נוספים על דיבוקים שהבעש"ט הצליח

וכך, באפריל 1999, בישיבתו, "ישיבת השלום" שבירושלים, ביצע הרב בצרי טקס של הוצאת הדיבוק. במקום נכחו יהודית, הוריה, בנה הבכור ואחייה, וכן עשרים מקובלים, נציגי המפלגה ועשרות מאמינים ותומכים נלהבים. הטקס הוקלט ותועד במצלמות וידאו, ואף הועבר בשידור חי מיוחד בתחנת הרדיו הפיראטית "רדיו 2000", שאיחדה את שידוריה עם "תחנות קודש" נוספות לרגל טקס הוצאת הדיבוק.⁸ בהמשך הופצו כרבים גם קלטות וידאו ואודיו. הפצת הקלטות שימשה את פעילי ש"ס בגיוס תרומות, בתעמולת בחירות וכחלק מפעילות ההחזרה בתשובה.

נראה היה כי סיומה של אפיזודת הדיבוק קרובה, אך דווקא אז קיבלה הפרשה תפנית חדה, כאשר התברר כי היציאה לתקשורת ופרסום המעשה ברבים נעשו ללא ידיעתה של יהודית, וממילא לא על דעתה. לטענתה, כאשר גילתה זאת, פעילי ש"ס תגמלו אותה בסכום נמוך יחסית להכנסותיהם מהפצת הקלטות. אנשי ציבור ידועים גינו את מעשיה, ומכרים ובני משפחתה התרחקו ממנה. אך הפרשה לא תמה בכך. יהודית חברה לעיתונאי 'הארץ', יוסי בר-מוחא, חבירה שהביאה להודאתה כי הדיבוק לא היה ולא נברא. בשנת 2001 שוב חזרה בה יהודית מטענותיה, ובכינוס מיוחד בנוכחות הרב בצרי שנערך בתל אביב סיפרה כי הטקס היה אמיתי: "מאז שדיברתי נגדו, נגד גדול המקובלים", אמרה, "עברתי סבל וייסורים. הבן שלי אושפז וקרו לי דברים איומים. הוא באמת הצליח להוציא ממני את הדיבוק, אבל בגלל מה שעשיתי הדיבוק חזר אלי".⁹

להוציא מגופם של אחוזים. א' רובינשטיין, שבחי הבעש"ט: מהדורה מוערת ומבוארת, ראובן מס, ירושלים תשנ"ב. (ב) ידיעות על גירושי דיבוקים נוספים ידועים גם בתקופות מאוחרות יותר, למשל בימיו של ר' ישראל מאיר הכהן (1838-1933), אשר כונה 'החפץ חיים' על שם ספרו. בין גדולי המקובלים, מגרשי הרוחות בדורות האחרונים, ידוע גם המקובל ר' יהודה פתיה (1859-1942), סבו של הרב דוד בצרי. ר' יהודה פתיה פעל בבגדד, והוציא רוחות מגופם של גברים ונשים, בהן גם את רוחו של שבתאי צבי, משיח השקר. סיפורים אלה מתועדים בספרו 'מנחת יהודה'. 'פתיה, מנחת יהודה, מכון יהודה פתיה, ירושלים תשמ"ה. על גירוש רוחו של שבתאי צבי ראו בעמ' 516-517. מקרה נוסף של גירוש דיבוק מיוחס לרב אברהם יצחק קוק (1865-1935). בחליפת מכתבים בין הרב צבי יהודה הכהן קוק (בנו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק) לבין הרב יעקב משה חרל"פ נמצאה עדות למקרה דיבוק. במכתב שכתב בנו של הרב הוא מספר על מקרה שאירע ביפו בשנת תרע"ב, שבו נדרש הרב קוק לעזור בגירוש רוח של נער מהקהילה הספרדית. חרל"פ י' משה, הד הרים, אלון מורה: יוסף, תשנ"ז, עמ' לח-לט. וראו גם י' בזק, 'הרב קוק זצ"ל כמשחרר חולה מרוח רעה', שנה בשנה, תשל"ו, עמ' 387-391.

8 תחנת "רדיו 2000", או "ערוץ 2000" הוקמה בשנת ה' (1995) ע"י הרב פנחס כהן ז"ל והרב משה בן לולו. על פי אתר האינטרנט הרשמי של התחנה, מטרתה [...] ליצור קשר עם עם ישראל, קשר המבוסס על מקורות ושורשי האמונה והתורה הקדושה". ראו <http://www.radio2000.co.il/?category=17> (נדלה: 19.6.13). תחנת הרדיו הפיראטית "רדיו 2000" איחדה את שידוריה עם "תחנות קודש" (תחנות שתכניהן בעלי אופי דתי) נוספות לרגל טקס הוצאת הדיבוק. יש לציין כי תחנת רדיו 2000 עומדת בקשר קרוב עם הרב דוד בצרי.

9 ש' צזנה וא' בוחבוט, 'הדיבוק חזר אלי', מעריב, 9.7.2001, עמ' 4. גם בראיונות שערכתי עמה מתוודה יהודית על שיתוף פעולה עם בר-מוחא, על אף שלא הסכימה עם קביעתו כי הדיבוק לא היה ולא נברא.

הסערה התקשורתית שהולידה פרשת הדיבוק הובילה לסדרת התבטאויות חריפות של אנשי ציבור חילוניים כנגד מבצעי הטקס ומשתתפיו. אלה האחרונים הפכו מייצגים של ציבור שלם שאופיין בעולם מושגי שונה בעליל מהאידיאל ה"נאור" והרציונלי.¹⁰ לאורו של הוויכוח הציבורי דעכה דמותה של יהודית ונשתכחה מלב. עם זאת, בזירה המקומית של עיר מגוריה, דימונה, גבתה ממנה החשיפה מחיר אישי כבד. היא התקשתה להתמודד עם הפרסום שזכתה לו באמצעות כלי התקשורת ועם הבושה שליוותה אותה יום-יום. באחד הראיונות עמה היא מספרת על הקושי החברתי שחוותה: "האחיות שלי לא דיברו איתי. הן אמרו לי שעשיתי צחוק מעצמי וכל המדינה צוחקת ממני, וכולם התרחקו ממני, החברות שלי, השכנים לא דיברו איתי. כולם אמרו: זאתי משוגעת, וצחקו על הילדים שלי וקיללו אותם". מבוכתה הרבה של יהודית הביאה לעזיבתה את העיר דימונה לטובת דירת מסתור בשכונת מצוקה בעיר באר-שבע, שם היא מתגוררת עם ילדיה עד היום.

בניגוד לעיסוק המחקרי הקיים בתופעת הדיבוק עצמה ובטקסי הוצאת הדיבוק (להלן), יציע מאמר זה דיון וניתוח של תקופת ה"פוסט-דיבוק", כלומר: בשלב המוכר פחות לציבור – שלב המאבקים בין יהודית לנציגי המפלגה, כאשר לצד האמונה העזה בדיבוק, כל אחד מן הצדדים בודק גם את אפשרויותיו להפיק את מירב ההון המעמדי, הכלכלי והפוליטי מן הסיטואציה. יחד עם זאת, ולשם הבנת התמונה בכללותה, אבקש להקדים ולשפוך אור בקצרה על תופעת הדיבוק ביהדות ועל המעמד שלו זכתה במהלך התקופות השונות.

בפניי שבה וטענה נחרצות כי אין אמת בדבריו של בר-מוחא: "בר-מוחא אמר בתקשורת שזה סתם שקר, אבל מה, בכוח אני יוציא? זה לא נכון".

10 בבוקר שלאחר טקס הוצאת הדיבוק פורסמה בעיתון מעריב כתבה בעניין זה, א' אשר איתי וע' כהן, 'אצלנו קוראים לזה דיבוק ובתרבויות אחרות – וודו', מעריב, 26.4.1999, עמ' 14. בכתבה קובצו תגובות של אנשי ציבור ידועים שבזו למשתתפי הטקס, תוך הכללה המכוונת לציבור הדתי. כזו הייתה למשל, תגובתו של פרופ' איליה ליבוביץ', מהמחלקה לפיזיקה ואסטרונומיה באוניברסיטת תל-אביב וחבר בעמותת "בשער – למען חשיבה רציונלית", המקבילה בין טקס גירוש הדיבוק לטקסים הנתפסים בשיח המערבי כעתיקים ופרימיטיביים של ה"אחר". באותה כתבה ניתן למצוא שימוש חוזר בהקבלה בין תרבות עדות המזרח לטקסי הוודו גם בדבריו של טומי לפיד, שעמד אז בראש רשימת "שינוי" בבחירות לכנסת והיה ידוע במאבקו נגד הציבור החרדי: "פרשת הדיבוק מוכיחה שאנחנו הפכנו למדינת וודו שבה כבר אין גבול למעשים ביזאריים שמחזירים אותנו לחשכת ימי הביניים". באופן דומה נהג גם יוסי שריר, חבר מר"צ, שכתב: "סיפור הדיבוק ששמענו עליו היום מלמד עד כמה הדיבוק של הממסד הרבני נכנס בגופה של המדינה המסכנה הזאת. מה שמחייב אותנו לאמור ביתר נחישות מאי פעם: 'דיבוק! צא בחוץ! ושהדיבוק הזה ייצא. עוד בזמנו אמר בנימין זאב הרצל על אנשי דת, שצריך לשמור עליהם בבית הכנסת לכל יתערבו בענייני המדינה".

תופעת הדיבוק ביהדות – סקירה תמציתית

בתרבות היהודית, דיבוק פירושו חדירת רוחו של אדם מת לגופו של אדם חי. בשל עוונותיו החמורים של המת בחייו לא זכתה נשמתו למנוחה במותו, נגזר עליה לנדוד ואף שערי הגיהנום נסגרו בפניה. רוח המת מבקשת להיכנס בגוף חי כדי למצוא בו מנוחה ותיקון, ולכן היא משתלטת עליו, פועלת דרכו ומדברת מגרונו.¹¹

ה'דיבוק' (או בשמו המלא – 'דיבוק מרוח רע') נקשר למונח רחב יותר – איחוז (possession), שפירושו ישות זרה החודרת לגופו של אדם, משתלטת עליו ומפעילה אותו.¹² תופעת הדיבוק היא למעשה אחת הגרסאות היהודיות לאיחוז, תופעה הרווחת בצורות רבות בתרבויות ובחברות שונות.¹³ הבסיס הרעיוני שממנו צמחה תופעת הדיבוק קיים כבר בראשית ספרות הקבלה, בתורת הגלגול, והתפתח במאות ה-12 וה-13. גלגול מופיע כבר בספר הבהיר, חיבור קבלי מוקדם מסוף המאה ה-12.¹⁴ בספר מומשלים בני הדור לכרם הניטע מחדש, כאשר פירותיו הבאושים הם הרשעים שנשמותיהם חוזרות לעולם, ועל ידי הגלגול ניתנת להם הזדמנות נוספת לתקן את עוונותיהם. ברוח דומה מפרש ספר הבהיר את הפסוק "דור הולך ודור בא" (קהלת א, ד), שכן לפיו מדובר באותן נשמות ההולכות וחוזרות בכל דור ודור.¹⁵

11 ת' אלכסנדר, דיבוק: הקול הנשי', מכאן ב (תשס"א), עמ' 165-190, ובמיוחד בעמ' 165. ראו גם המבוא המחקרי שהקדים גדליה נגאל לספרו: ג' נגאל, סיפורי דיבוק בספרות ישראל, ראובן מס, ירושלים תשמ"ג, וכן מאמרו: ג' נגאל, 'הדיבוק' במיסטיקה היהודית', דעת 4 (תש"ס), עמ' 75-101. להלן מקצת מחקרים נוספים העוסקים בתופעת הדיבוק: ר' אליאור, "הדיבוק: בין העולם הנגלה לעולם הנסתר: קולות מדברים, עולמות שותקים וקולות מושתקים", בתוך: י' עמיר (עורך), דרך הרוח: ספר יובל לאליעזר שביד, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ה, כרך ב, עמ' 499-536. M. Goldish, (ed), *Spirit Possession In Judaism: Cases and Contexts from the Middle Ages to the Present*, Wayne State University Press, Detroit, 2003; J.H. Chajes, *Between Worlds: Dybbuks, Exorcists, and Early Modern Judaism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2003.

12 י' בילר, 'הדיבוק ביהדות: הפרעה נפשית כמשאב תרבותי', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ב'4, תשמ"ג, עמ' 529-563, ובמיוחד עמ' 531.

13 י' בילר, 'אסלאי, דיבוק, זאר: נבדלות תרבותית והמשכיות היסטורית במחלות איחוז בקהילות ישראל', פעמים 85, תשס"א, עמ' 131-148, משווה בין תופעות הדיבוק המוכרות בעיקר במזרח אירופה לתופעות איחוז נוספות כגון האסלאמי – מחלת "רוח רעה" בקרב יוצאי מרוקו בישראל, ותופעת ה"זאר" בקרב יהודי אתיופיה. בילו מציין כי תופעות איחוז קיימות בחברות ובתרבויות נוספות באפריקה, באסיה, באירופה, ובאמריקה (ראו עמ' 131).

14 על ספר הבהיר ראו: ד' אברמס (מהדיר), ספר הבהיר, וב, כרוב, לוס אנג'לס תשנ"ד; י' דן, תולדות תורת הסוד העברית, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2011, כרך ז' עמ' 139-168 ג' שלום, ראשית הקבלה: מחקרים ומקורות בתורת הסוד בישראל, שוקן, ירושלים ותל-אביב תש"ח, עמ' 23-65.

15 ג' שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, מוסד ביאליק, ירושלים 1976, עמ' 213.

המונח גלגול נקשר במונח עיבור. בספר מערכת האלוהות,¹⁶ למשל, ניתן למצוא זהות מפורשת בין המונחים – "עניין גלגול הנפש הנקרא סוד העיבור".¹⁷ לעומת זאת, האר"י, ובעקבותיו ר' חיים ויטאל (רח"ו) תלמידו, בספר הגלגולים, מבדילים בין השניים.¹⁸ על פי רח"ו, "גלגול הוא שבצאת הוולד ממעי אימו נכנסת הנשמה בגוף ההוא והיא סובלת כל הצער והייסורים הבאים על אותו הגוף מעת שיצא לאוויר העולם עד שימות, ואין ברשותה לצאת עד יום המיתה. אך העיבור הוא שבאה הנשמה בעולם הזה בהיות האדם נולד כבר בעולם והוא גדול, אז נכנסת נשמה אחרת בתוכו, ודומה האדם ההוא לאישה עוברת שיש לה ולד אחד בתוך המעי ולכן נקרא עיבור".¹⁹ כלומר, ב"גלגול" הכוונה לחזרתה של הנשמה לעולם למשך חיים שלמים בגוף אחר, ואילו "עיבור" הוא כניסתה של נשמה נוספת לגוף חי, לזמן מוגבל ולא בעת היריון או לידה.²⁰

16 ספר מערכת האלוהות הוא אחד מספרי הקבלה הקדומים, שנכתב בסוף המאה ה-13 או בראשית המאה ה-14. מחברו אינו ידוע, אך הוא מזוהה עם חוג תלמידי הרשב"א (רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת) ור' יצחק טודורוס ובעל זיקה למגמותיהם העיקריות של חוג מקובלי קשטיליה. ראו: ג' שלום, "לבעיית ספר מערכת האלוהות ומפרשיו", מחקרי קבלה א', עם עובד, תל-אביב 1998, עמ' 171-188; א' אלקיים, "בין רפנציאליזם לביצוע: שתי גישות בהבנת הסמל הקבלי בספר 'מערכת האלוהות'", דעת 24, תש"ן, עמ' 5-40 (בעמ' 5).

17 ג' פרץ בן יצחק, ספר מערכת האלוהות, ירושלים: מקור חיים, תשכ"ג, עמ' פז, קכו, ע"ב. מצוטט אצל מ' חלמיש, מבוא לקבלה, ירושלים: ההסתדרות הציונית, 1991, בעמ' 232. על פי מאמרו של יהודה ליבס, רעיון "סוד העיבור" נולד בחוג "המקובלים הגנוסטיקאים" וכלל את תפיסת חורבן העולמות ואת רעיון טיהורן של הנשמות באמצעות הגלגול. "סוד העיבור" כמונח הקשור בענייני נשמות בלבד נקבע בתקופה מאוחרת יחסית. על כך ראו: י' ליבס, "כיצד נתחבר ספר הזוהר", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ח', 1989, עמ' 1-71 (בעמ' 66).

18 ר' חיים ויטאל (1543-1620) היה תלמידו של ר' משה קורדוברו (הרמ"ק, 1522-1570), החשוב במקובלי צפת. לאחר מות הרמ"ק הפך האר"י לדמות החשובה ביותר בקרב מקובלי צפת, ורח"ו, תלמידו המובהק, היה לפרשן המוסמך למשנתו. ראו פייירשטיין, ספר החזיונות (הערה 7), עמ' 11-43. ספר הגלגולים (א' צ' קאצינילנבויגן, וילנא, תרמ"ו) ושער הגלגולים (הוצאת כתבי רבנו האר"י זצ"ל, תל-אביב תשכ"ג), לר' חיים ויטאל עוסקים בהרחבה בתורת הגלגול הלוריאנית.

19 ר' ח' ויטאל, ספר הגלגולים (שם), פרק ה' ח, ע"ב. הציטוט מופיע גם אצל אלכסנדר (ראו הערה 12), עמ' 165 הע' 5, וכן אצל חלמיש (ראו הערה 18), עמ' 232. יוסף חיות, במאמרו הנ"ל (ראו הערה 7), מציין כי בכל הטכניקות המופיעות בכתבי יד מאגיים לפני המאה הט"ז רווחת ההנחה כי הרוח הינה "שד מזיק שיש לגרשו ללא רחמנות". אך מן המאה הט"ז, טרם בואו של האר"י לצפת, חל מפנה בדפוסי אבחון הרוח, לפיו "[...] הישות שחדרה לגופו של הקרבן היא מה שנקרא בספרות הקבלית של התקופה 'עיבור רע', כלומר נפש של בן אדם שנפטר שהתגלגלה לתוך גופו של הקורבן" (עמ' 124).

20 מושג העיבור, שהתחדש בראשית המאה הארבע-עשרה, יוחס בעיקר לצדיקים אשר נשמתם יורדת מגן העדן ונכנסת לגופו של אחר. לפי ספר הזוהר, נתעברו נשמותיהם של צדיקים בצדיקים אחרים על מנת להיות שותפים בעשיית המצווה ולחזק את ידיהם, כך למשל נשמת יהודה אשר נתעברה כנשמת בועז. שלום (הערה 16), עמ' 332.

הנפש המתעברת באדם עשויה להביא לו תועלת רבה. נשמת צדיק המתעברת בגופו של אדם (לרוב צדיק בעצמו) מבקשת להשלים משימה מסוימת, למשל קיום מצווה, או לסייע לאדם בקיומה.²¹ בספר החזיונות²² כותב רח"ו כי האר"י סיפר לו מי הן נפשות החכמים שנתעברו באחרון במהלך שנות חייו. נפשות אלה סייעו והדריכו את הרח"ו, והשלימו דרכו מצוות שחיסרו בהם מוריהן.²³ גם בספר תולדות האר"י מסופר על עיבור שכזה. שם מסופר על נפשו של ר' פנחס בן יאיר שנתעברה בר' שמואל אוזידה על מנת לחזקו ולסייע לו במצווה שיוחסה לו בחייו.²⁴

לעומת עיבור של צדיק, הנחשב "עיבור טוב", קיימים גם עיבורים שליליים – של נשמות רשעים המתעברות באדם ומטרתן למצוא בגופו מקלט ומנוחה מפני רדיפות מזיקות. אותן נשמות מבקשות למצוא את תיקונן על ידי חכם, שבאמצעות פעולות למען הרוח (תפילות,

21 ג' נגאל, 1983, סיפורי דיבוק (הערה 11), עמ' 15. וראו בעניין זה גם בספר שער הגלגולים: "לפעמים יודמן ליד האדם איזו מצווה, ויעשנה כתקנה, ואז יודמן לו נפש אחד מן איזה צדיק קרמון שעשה אותה המצווה עצמה כתקנה, וכיון שנתדמו יחד בענין מצוה זאת יתעבר בו נפש הצדיק ההוא" (ר' חיים ויטאל (הערה 20), שער הקדמה, ג' דף ד ע"ב).

22 ספר החזיונות הוא אוטוביוגרפיה רוחנית שכתב רח"ו. הספר נחלק לארבעה חלקים עיקריים. חלקו הראשון עוסק בתולדות חייו של המחבר. האירועים המסופרים בספר זה הם ברובם בעלי אופי מיסטי או מאגי. אחת הפרשות בספר עוסקת בכניסתה של רוח לגופה של בת רפאל עניו, כדי להעביר לרח"ו ידיעה מן השמים (ר' חיים ויטאל, ספר החזיונות [לעיל הערה 7], עמ' ס"ח א, יט). החלקים הנוספים של ספר החזיונות עוסקים בחלומותיו של הרח"ו (חלק שני), בחלומות מפי אנשים אחרים עליו (חלק שלישי) ובאוטוביוגרפיה הרוחנית ושורשי נשמתו הקדומים של הרח"ו (חלק רביעי).

23 "וא"ל, כי לסבת היותו ר' אלעזר בן ערך תלמיד ריב"ז [ר' יוחנן בן זכאי] שהוא שורש נפשי, כנ"ל, לכן בא עתה להתעבר בי בהיותי בן י"ג שנים, כדי להשלים מה שחסר לריב"ז רבו והוא המדריכני עתה ומסייעני, כי התלמיד חייב בכבוד רבו. גם ר' אלעזר בן שמוע נתעבר בי בשנת העשרים כדי להשלים חלק ר' עקיבא רבו, לסיבה הנז', כי הוא תלמידו" (ספר החזיונות, שם, עמ' 136).

24 מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, (הערה 7), עמ' 175-176. בחייו נהג ר' פנחס בן יאיר לקיים מצוות פדיון שבויים, ולעשות חסד עם אומללים ונדכאים. (שם, עמ' 177, הערה 1). בהקשר זה ראוי לציין גם את הסיפור על בתו של ר' רפאל עניו שרוחו של ר' יעקב פיסו נכנסה בגופה על מנת להעביר מסר לרח"ו. כניסת הרוח התאפשרה הודות לאכילתה של הנערה דג שבו נכנסה הרוח. הרוח קראה ליהודי דמשק לחזור בתשובה והתריעה על סכנת המוות העומדת בפניהם. הסיפור מופיע בספר החזיונות (הערה 7 לעיל), עמ' 58-64. על מעמדה המיוחד של בת ר' רפאל עניו ראו מאמרו של י' חיות, "דרך לא מקובלת? מסטקאיות יהודיות באספקלריה של 'ספר החזיונות'", ציון: רבעון לחקר תולדות ישראל 67 (2), 2002, עמ' 139-162. על מעמדן המיסטי של נשים בספר החזיונות ראו גם במבוא לספר החזיונות, מאת מ"מ פיררשטיין: "נשים בספר החזיונות", עמ' 32-35 (הערה 7 לעיל). עם זאת, תמר אלכסנדר מציינת כי למרות המעמד המכובד לו וכתה בת ר' רפאל עניו, שמה אינו נזכר כלל בסיפור (אלכסנדר [הערה 12], עמ' 168, הערה 23).

אמירת קדיש, צומות ולימוד משניות) יביא להגעתן לגיהינום, בו יוכלו לכפר על חטאיהן.²⁵ תופעה זו נקראת "דיבוק".

גרשם שלום ציין כי השם דיבוק הוא קיצור של "דיבוק מרוח רע", או "מן החיצונים", וכי הוא נכנס לשימוש בשמו הנוכחי בסוף המאה ה-17, אצל יהודי גרמניה ופולין.²⁶ המונח דיבוק הופיע לראשונה בקונטרס שנכתב בידיש ונדפס בוהלין בשנת 1680.²⁷ בתחילה, היה שגור בלשונם של יוצאי ארצות אשכנז בלבד, על אף שהתופעה התקיימה גם בקהילות ספרד. כיום המונח מוכר בין יוצאי ספרד, ארצות האסלאם ויוצאי אשכנז.²⁸

אך התופעה עצמה תועדה עוד קודם לכן. כבר במאה ה-16 מופיע רצף תיאורים ודוחות על כניסת נשמות ערטילאיות בכני אדם.²⁹ המקרה הראשון של מעשה הוצאת דיבוק הידוע לנו מיוחס לר' יוסף קארו.³⁰ מקרה זה התרחש בשנת 1535 בעיר צפת. רוח של חוטא נכנסה בגופו של כלב, ושהתה בו במשך שנתיים. הרוח נאלצה לשוב ולנדוד לאחר שאדם הרג את הכלב. זו התכעסה והחליטה לנקום בהריגת בנו היחיד של הורג הכלב. ר' יוסף קארו לא אפשר לרוח לפגוע בנער, וגזר עליה לצאת מגופו, "וכך היה שנרפא הנער".³¹

מקרים נוספים של גירושי דיבוק חוצים תקופות וגבולות גיאוגרפיים, ונפרשים עד לראשית המאה ה-20.³² סיפורי הרוחות התרחשו ברובם המכריע במאה ה-18, בסביבה החסידית,³³ ואילו במאה ה-19 הלכו והתמעטו תופעות הדיבוק והעלאתן על הכתב, בעיקר על רקע

- 25 נגאל, "הדיבוק במיסטיקה" (הערה 11), עמ' 79. ראו גם החלק הדין ב"מלאכי חבלה" במבוא לספרו של הנ"ל משנת 1983 (הערה 12), עמ' 41-44. תיאורים מפורטים על עינויי נשמות החוטאים לאחר מותם מצויים גם בספרו של ר' י' פתיה, מנחת יהודה (הערה 7), עמ' 133-180.
- 26 ג' שלום, "גולם" ו'דיבוק' במלון העברי, לשוננו ו' (תרצ"ד), עמ' 40-41.
- 27 ראו במאמרה של אלכסנדר (הערה 12), עמ' 165, הערה 1.
- 28 שם, עמ' 166.
- 29 נגאל, 1983 (הערה 11), עמ' 76.
- 30 ר' יוסף קארו (1505-1584 בקירוב) היה מראשוני המקובלים החשובים שהגיעו לצפת, ותרם תרומה גדולה להפיכתה למרכז רוחני חשוב במאה הט"ז. חיבוריו: שולחן ערוך (דפוס והוצאת האלמנה והאחים ראם, וילנא, תרל"א), ושאלות ותשובות בית יוסף (חמור"ל), ירושלים, תש"כ), היו לאבן יסוד בספרות ההלכה היהודית. על חייו ופועלו ראו: צ' ורבלובסקי, ר' יוסף קארו: בעל הלכה ומקובל, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ו.
- 31 מ' אידל, "עיונים בשיטתו של בעל 'ספר המשיב': פרק בתולדות הקבלה הספרדית", ספונות 17, תשמ"ג, עמ' 224.
- 32 לסקירה על אודות מקום הופעתם של סיפורים ודוחות על דיבוקים, מן המאה ה-16 ועד המאה ה-20, ראו: נגאל (הערה 11), עמ' 77-78. ראו גם מאמרה של ש' צפתמן-בילר, "גירוש רוחות בפראג במאה הי"ז: לשאלת מהימנותו ההיסטורית של ז'אנר עממי", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי ג', תשמ"ב, עמ' 7-13 (בעמ' 8); א"ר מלאכי, "דיבוקים בבירות ובירושלים במאה הי"ט", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור א', ירושלים תש"ל, עמ' קעה-קצג.
- 33 ג' נגאל, 1983 (הערה 11), עמ' 77-78.

המאבק בין המאמינים למשכילים. בעיני המשכילים, הדיבוק נתפס כסמל לנבערות. הם עשו בו לעיתים שימוש סאטירי נוקב והציגוהו באופן נלעג ביצירותיהם. כך למשל ביצירתו של הסופר יצחק ארטור "גלגול נפש" אשר פורסמה ב-1845 ואשר שמה ללעג את האמונה בגלגול נשמות.³⁴ דוגמה לחריפות המאבק ניתן לראות גם בוויכוח שהתגלע סביב המחזה של אנ-סקי, הדיבוק.³⁵ המחזה, שבמרכזו רוחו של חנן המת הנכנסת באהובתו לאה ערב נישואיה, אינו בהכרח סאטירה המתריסה כנגד המאמינים. הוא דן בעיקר בפער שבין הפרט לקולקטיב. מכל מקום, הוא גרר אחריו תגובות של מאמינים שראו בו מעשה לעג והתרסה.³⁶

נראה כי הסיבה להתמעטותם של דיבוקים ותופעות איחוז למיניהם נעוצה בתהליך הקדמה והמודרניזציה. עם זאת, יצוין כי לתופעת הדיבוק יש רצף והמשכיות סיפורית גם בימינו. המקרה של סיגאוקר אמנם זכה לסיקור תקשורתי נרחב, ועל כן הוא זכור בתודעה הציבורית, אך הוא אינו יחיד במינו במציאות הישראלית של תקופתנו. כאן המקום להזכיר, כדוגמה לסיפורי דיבוק מודרני גם את טקס הגירוש שערך הרב בצרי לאברך מברזיל בשנת 2009, דרך שיחת וידיאו במרשתת. הוצאת הדיבוק אמנם נכשלה, אך עצם קיומו מעיד על המשכיותן של מסורות קדומות לצד טכנולוגיות עכשוויות.³⁷

34 י' ארטור, "גלגול נפש", בתוך: י' ארטור, הצופה לבית ישראל (ההדיר והוסיף הערות י' פריילנדר), מוסד ביאליק, ירושלים 1996, עמ' 124-170. יצירה זו היא תיאור סאטירי על האמונה בתורת גלגול הנשמות. מסופר בה על שבעה עשר גלגולים שמקורם בחסיד, שהתגלגל בצפרדע, חזן, דג, מוסק, ינשוף, מקובל, חפרפרת, קברן, כלב, קנאי דת, שועל, רבי חסיד, חמור, רופא, תרנגול הודו, ובסופו של גלגול: מיוחס יהיר.

35 המחזה בין שני עולמות (הדיבוק) נכתב במקור בידיש על ידי ש' אנ-סקי (שלמה זיינביל רפפורט), ותורגם על ידי חיים נחמן ביאליק לשפה העברית. ראו: ש' אנ-סקי (שלמה זיינביל רפפורט) (תרגום: ח"ג ביאליק), "בין שני עולמות (הדיבוק): אגדה דרמטית בארבע מערכות", כל כתבי ש' אנ-סקי א' (עורך: ש'ל ציטרון), ש' שרברק, וארשה-ניו יורק תרפ"א, עמ' 5-88.

36 דוגמה לחריפותן של התגובות כנגד מחזהו של אנ-סקי ניתן לראות בדברים הלקוחים מהקדמה לאסופה לסיפורי חסידים שעניינם טקסי דיבוק וגירושם: "עד שקם פוקר אחד (אין כדאי להזכיר את שמו הארוך), ועשה מזה שחוק בבתי טיאטראות וקרקסיות כדי לעשות ליצנות" ר"ח אלכסנדר, נפלאות הסבא קדישא, [חמו"ל], פיעטרקוב תרפ"ט-תרצ"ט. הציטוט מופיע גם במאמרו של נגאל (1980), הערה 11, וכן אצל ש' ורסס, "בין שני עולמות (הדיבוק) לש' אנ-סקי בגלגוליו הטקסטואליים", הספרות 35-36 (1986), עמ' 154-157 (בעמ' 155). עוד דוגמאות ליצירות המעידות על המאבק בין המשכילים למאמינים ראו במאמרו של מלאכי (הערה 34).

37 על מקרה הדיבוק מברזיל ראו מאמרו של י' הררי (הערה 7), בעמ' 84. בכתובת שלהלן ניתן לצפות בסרטון שבו הרב בצרי מספר על טקסי הגירוש: http://www.youtube.com/watch?v=3n_uurzxDxM (נדלה בתאריך 23.6.2013). על חזרתם של דיבוקים אל המציאות המודרנית ראו גם דבריהם של י' בילו וח' פריה בכתבתה של ת' רותם, "דיבוק, צא! לא רוצה: טקסי הוצאת דיבוק חוזרים ומופיעים גם באינטרנט – חוזרים לאופנה", הארץ, 29.3.2010, מוסף פסח, עמ' 14.

גם בראיונות שערכתי עם יהודית מופיעים סיפורים בעלי מוטיבים מיסטיים, וביניהם מקרי דיבוק שאירעו הן במרחב הישראלי והן בהודו, מרחבה התרבותי. סיפורי הדיבוק הללו עוסקים ברוחות מתים שפגעו בבנות משפחתה ובמכרות נוספות, בנות הקהילה היהודית. כך למשל מספרת יהודית סיפור ששמעה מאמה:

בהודו יש מלא סיפורים כאלה. נשים היו הולכים לעבוד [בקטיף, מ"פ] בלילה, היו שומעים רעשים. יש הרבה סיפורים בהודו. בארץ לא כל כך, אבל בהודו זה שונה. למשל אימא שלי, אבא שלי סיפר שהוא היה מאורס איתה, היה מאורס... יש מנגו, נכון? עץ. יש הרבה שטח של מנגו, אז את הקשים האלה עושים בהם עמבה... אז הם עושים בחתיכות גדולות עמבה. אז אימא שלי רצתה לקטוף, ואסור לקטוף מעצים בלילה. אימא שלי קטפה, ופתאום נכנס בה רוח של איזו מישהי. התנהגה מוזר... התנהגה בצורה אחרת. אז אבא שלי מה הוא היה יודע... אז הוא הלך ולקח אותה למישהו... בהודו את יודעת, יש שם הרבה שיח"ים וזה, אז בשנייה אחת הוציאו לאימא שלי. אז אימא שלי סיפרה לי, היא אמרה בהודו יש הרבה דברים.

לסיפור האיחוז של האם מצטרף גם מקרה כניסת דיבוק נוסף במשפחה, והפעם באשת אחי האם, לאחר שזו התיישבה על קבר. בין סיפורי הרוחות הנוספים של יהודית גם סיפוריה של מכרה שנכנס בה רוח בעת שהתקלחה. סיפורים אלה מעידים על דפוס תרבותי שהשתרש בקהילתה ובמשפחתה של יהודית ו מלמדים על השפעת האמונה הרווחת באיחוז בקרב יהודי הודו, וסיגאוקר נמנית עמם.³⁸

נוסף על כך, כפי שעולה מהראיונות עמה ועם בני משפחתה, טרם הגעתה לרב בצרי פנתה יהודית למגרשי דיבוקים נוספים, כגון הרב הרשישי והרב יגן. עדותו של יוסי מונסינגו (העסקן הפוליטי שנטל חלק בפרשה) שהוקלטה על ידי מספקת אף היא סיפורים נוספים על אודות דיבוקים ופגיעתן של רוחות בבני אדם. כל אלה מלמדים על המשכיותה של המסורת הסיפורית בנוגע לאיחוז בכלל ולדיבוק בפרט.

אך מעבר לראיה לכך שמסורת סיפורי הדיבוק ממשיכה להתקיים, במעשה הדיבוק של סיגאוקר יש אמירה נוספת: אמירה חברתית נוקבת, המנכיחה את זעקתו של הפרט המודר אל שוליה של החברה, ואת דרכו המיוחדת להיאבק בהגמוניה. את האמירה הזאת אני מבקשת להעמיד במרכזו של מאמר זה.

38 בספרות המקצועית, התרבות ההינדית מתוארת כתרבות שבה סיפורי רוחות הם עניין שבשגרה. על תפיסות הנפש וגלגולו של המוות בהודו ראו: ר' ווטרסטון, הוד: אמונה ופולחן, האלים והיקום, מדיטציה ואמנויות היוגה, הר ארצי, אור יהודה תש"ס, עמ' 124-127. סיגאוקר, כפי שצוין, נולדה בהודו, ובגיל שנתיים וחצי עלתה ארצה עם משפחתה. סביר להניח כי האינטראקציות בין ההינדים ליהודים והחיים המשותפים הביאו לכך שסיפורי מתים ומיסטיקה מצאו דרכם גם אל היהודים בהודו ואל משפחתה.

רקע חברתי ומציאות פוליטית

פרשת הדיבוק הייתה פרשה חריגה בנוף הפוליטי-חברתי של שנות התשעים, וזכתה כאמור להדים רבים. סקירה תקופתית קצרה תסייע להבין עד כמה הקרקע הייתה פורה לקליטתה של פרשה כה מטלטלת, ומה היה מעמדה של המפלגה הדתית הדומיננטית, ש"ס, שייצגה את ההגמוניה הדתית.

שנות התשעים הביאו לעליית כוחה של ש"ס בקרב תושבי עיירות הפיתוח והדרום בכללותו. מספרו של עיתונאי 'הארץ', דניאל בן סימון,³⁹ אנו למדים שהגורמים לכך נעוצים מחד בתחושת האחדות והדאגה למזרחים מצד מזרחים דתיים וחילונים כאחד, ומאידך בירידת מעמדה של מפלגת הליכוד אשר שימשה עד אז גלגל הצלה בעיני התושבים בעיירת הפיתוח. ש"ס העלתה את הדימוי העצמי של המזרחים, חיזקה אותם על ידי השבתם לנורשיהם והחזרת הכבוד והיוקרה לתרבותם שנפגעה, ועשתה זאת בשיח שהיה מנוכר לנרטיב הציוני. ש"ס הציעה לתושבים אלה חלופה במפלגה עדתית אשר שמה לה למטרה את הדאגה והטיפול של המזרחים. כיוון שלא דרשה אדיקות דתית (למרות הנהגתה החרדית), היא התאימה גם לרבים בציבור המסורתי והחילוני שאינם מדקדקים בקיום מצוות. יורם בילו מציין כי עלייה זו בכוחה של ש"ס מתקשרת בין היתר לעובדה כי "החישוקים המאחדים של הדת האזרחית הישראלית, המבוססת על האידיאולוגיה הציונית המסורתית, כורסמו והלכו בהדרגה בעשור האחרון". מעמדו של המוסד הדתי הפך לגיטימי ואף מרכזי בעיצוב תכנים ומסורות עדתיים. בצד תהליך חבירתם של הדתיות והעדיות, יש לציין גם את עליית קרנן של דמויות מתחומים מאגיים ומיסטיים, כגון: מקובלים, חכמים, מגלי עתידות, מגרשי שדים ורוחות וכדומה, אשר הפכו פופולריים יותר ויותר בקרב בני עדות המזרח, ויש שפנו גם לקהלים שאינם מזרחיים.⁴⁰ מציאות זו של שנות התשעים אינה מעידה בהכרח על התפוררותו של הדגם הציוני השליט. עם זאת, ניתן לראות כיצד חוסר היציבות בקרב ההגמוניה השלטת הוביל ליצירת מציאות חדשה, שבה דגמים רבים רוחשים לצד הדגם השליט: פרויקטים לאומניים-דתיים, והפרויקט המזרחי-חרדי, פרי יצירתה של ש"ס.⁴¹

לדעת בילו, התשתית המיסטית והרוחנית שזכתה לאחיזה מחודשת בקרב הציבור מניחה גם לרוחות לשוב למציאותנו החברתית.⁴² בספרו 'שושביני קדושים' הוא מנתח ארבעה סיפורי חיים של מזרחים (שתי נשים ושני גברים) מן הפריפריה, אשר חידשו את הפולחן המסורתי

39 ד' בן סימון, עסקה אפלה ברומ, כתר, ירושלים 2002, עמ' 85-103.

40 י' בילו, שושביני הקדושים: חולמים, מרפאות וצדיקים בספר העירוני בישראל, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2005, עמ' 45-47. הציטוט לקוח מעמ' 45-46.

41 ד' פילק, פופוליזם והגמוניה בישראל, רסלינג, תל-אביב 2006, ראו עמ' 17.

42 בילו (2005), שם.

והתרבותי בסביבתם.⁴³ אתרי הקדושים הוקמו בידי אותם "שושבינים" על רקע מצוקתם האישית והחברתית. מצוקה זו, טוען בילו, "מבליטה את כושר ההתמודדות הפעילה של 'שושביני הקדושים', שניצלו באופן יצירתי את הכלים התרבותיים שברשותם כדי לשנות את סביבתם, על אף שלא היו משופעים באמצעים כלכליים ובשיתוף פעולה מצד הרשויות".⁴⁴ טענה זו מנכיחה את שונותם האתנית של ה"שושבינים", אך גם מערערת על תפיסתו של המזרחי כסובייקט פסיבי, אשר אינו מסוגל לשנות את מהלך חייו. אמנם בילו אינו מעמיד במרכז מחקרו את ההיבט הכלכלי, אך תובנותיו סייעו לי בקריאה מעמדית-כלכלית של סיפורה של סיגאוקר.

כלכלת הדיבוק והיתרונות שניתן להפיק ממנו משרתים אם כן לא רק את המעמד ההגמוני, דהיינו עסקני הדת, אלא גם את הדמות שעל פניה נראית כפסיבית ומוחלשת. להלן אבקש להפקיע את יהודית ממשבצת הסובייקט המוחלש, ולהשיב לה את כוחה ואת האקטיביות הטמונה בה. כמו כן אבקש להראות כיצד יהודית, המצטיירת כדמות ממעמד סוציו-אקונומי נמוך ומשולי החברה, משתמשת בדיבוק כניב תרבותי על מנת להביע מחאה מעמדית-כלכלית. בתוך כך מנצלת יהודית את הבימה הציבורית שניתנה לה לשם שיפור מעמדה ומצבה.

כל ההמון וקול הפרט – קריאה פוליפונית של תקופת ה"פוסט-דיבוק"

לשם בחינת מעמדה של יהודית בסיטואציה הכוללת של טקס הוצאת הדיבוק, ובעיקר לאחריו, אבקש להיעזר באבחנותיו של הפילוסוף הרוסי מיכאל באחטין, הקורא את היחסים החברתיים כיחסי כוחות בין הגמוניה לפרט. לדידו של באחטין, יש לראות ביחסי הכוחות החברתיים יחסי מעמד של פרטים מוחלשים מול אליטות כלכליות בעלות כוח. קריאתו את יחסי הכוחות מוצאת לה אחיזה בלשון: "בכל רגע נתון של חיה, הלשון מחולקת לרבדים לא רק בצורת דיאלקטים בלשניים במלוא מובן המילה [...] אלא- [...] גם בצורת לשונות חברתיות אידיאולוגיות: לשונות של קבוצות חברתיות, לשונות 'מקצועיות' / 'ז'נריות', לשונותיהם של דורות וכדומה".⁴⁵ תובנתו של באחטין יוצאת מתוך ז'אנר הרומן, הנתפס בעיניו כבעל מעמד חתרני ודמוקרטי מתוקף הרב-לשוניות שלו.

בניגוד למונולוג, המבטא את תפיסתה של התרבות הרשמית, השלטת, מדגיש הדיאלוג חוויית דיבור המשותפת לכלל הסובייקטים, תוך התייחסות למגוון קולותיהם השונים. כך, בעוד שבמונולוג קיים סובייקט אחד הקובע את משמעות דבריו, הדיאלוג מציע מערכת

43 בהקשר זה יש לציין כי אחת משתי השושבינות בספרו של בילו, אסתר מירוחם, חוותה חוויות איחוד במרוקו ובישראל. ראו: "אסתר סוויסה ורבי שמעון בר-יוחאי", שם, עמ' 200-235.

44 בילו (שם), עמ' 19.

45 מ' באחטין, הדיבר ברומן, ספריית פועלים, תל-אביב 1989, עמ' 45-61. הציטוטים לקוחים מעמ' 60-61.

קומוניקטיבית בין שני סובייקטים: שואל ונשאל. בכך מבטלת התרבות הדיאלוגית את הברירה המצומצמת שניתנת במונולוג, ומציעה אפשרות נוספת של קולות.⁴⁶ נקודת המוצא לניתוח הדיאלוג אצל באחטין טמונה במונח "קרנבל" (מונח שפיתח במחקרו על יצירותיו של פרנסואה רבלה). בספרו 'סוגיות הפואטיקה של דוסטויבסקי' עוסק באחטין בעקרונותיו של הקרנבל, מתוך כוונה להסביר דרכו את הפוליפוניות של הרומן. אחד האלמנטים החשובים המתקיימים בקרנבל הוא כינונו של זמן מעגלי, האופייני לחברות קמאיות. תפיסת הזמן המעגלית באה לידי ביטוי בכינונו של תמורות המוות לצד ההתחדשות. אלה באים לידי ביטוי למשל בטקסי פרויון האדמה והגוף וכן בהכתרה היתולית ובהדחה של מלך הקרנבל, המבליט בין השאר את חילול הקודש, שכן הוא "משחק בסמלי השלטון".⁴⁷ תהליך ההכתרה טומן בחובו גם את ההדחה ומבטא את התחלפותו, התחדשותו והדחתו של המשטר והממסד: "הקרנוואל הוא חג הזמן ההורס הכל ומחדש הכל [...] ההכתרה – הדחה היא טקס דו-ערכי אחיד, המבטא את הכורח, אך גם [את] צדקת התחלופה-התחדשות, את היחסיות העליונה של כל משטר וסדר".⁴⁸

"אין הקרנבל מכיר שלילה מוחלטת, כמו גם חיוב מוחלט", כותב באחטין, ומדגיש כי טקס ההכתרה-ההדחה מעיד על העובדה שאין מהות אבסולוטית אחת, אלא מהויות שמעמדן יכול להתהפך ולהתערער לחילופין.⁴⁹ תפיסת עולם זו מציעה אם כן אלטרנטיבה למבנה החברה ההיררכי-מעמדי. היא מערערת על הסדרים הקיימים, הטומנים בחובם איסורים, חוקים וערכים, ומבטלת את ממד אי-השוויון בין בני האדם.⁵⁰

כפי שנראה בהמשך, תקופת הפוסט דיבוק היא המשכה הישיר של הסיטואציה הקרנבלית של טקס הוצאת הדיבוק. זו אופיינה ביצירת מנעד פוליפוני מתמשך שבו נשמעים קולותיהן של האליטות הדתית והחילונית, כאשר ליצידם נשמע גם קולה הייחודי של יהודית, תוך שהיא משתמשת בדיבוק ככלי המבוסס על דפוסים תרבותיים. תופעת הדיבוק הזו במציאות הרב-תרבותית בישראל היא פסטיש, *pastiche*,⁵¹ שכן היא עברה גלגול מפעולות דומות בעברה

46 י' אופנהיימר, "מושג הדיאלוג אצל באחטין", בקורת ופרשנות 28 (תשנ"ב), עמ' 93-107, ראו עמ' 98.

47 באחטין, סוגיות הפואטיקה של דוסטויבסקי, ספרית פועלים, תל-אביב תשל"ח, עמ' 128.

48 שם, עמ' 127-128.

49 שם.

50 אופנהיימר, שם, עמ' 93.

51 פרדריק ג'יימסון, בספרו המפנה התרבותי, רסלינג, תל-אביב (2009), רואה בפסטיש את אחת התכונות החשובות ביותר של הפוסט מודרניזם. לדבריו, הפסטיש שונה מן הפרודיה הכרוכה בחיקוי של סגנונות אחרים והמתבססת על יחס אל מקור והגחכתו. הפסטיש הינו חיקוי פוסטמודרני, "פארודיה ריקה" ונטולת משמעות עמוקה או כמוסה. להגדרתו של ג'יימסון, הפסטיש הינו: "[...] נשיאת מסיכה לשונית, דיבור בשפה מתה; אך זוהי פרקטיקה נייטרלית של חקיניות בלא המניע הנסתר של הפרודיה [...] הפסטיש הוא פרודיה ריקה, פרודיה שאיבדה את חוש ההומור שלה" (עמ' 18). הפאסטיש כרוך למעשה בסוג ייצוג מפורק יותר שמאבד את מקורו. הקשר בין הדיבוק למקורו מתקיים כסוג הדהוד מרוחק שאין לו תפקיד ביקורתי על המקור.

המשפחתית-תרבותי של יהודית, תוך שהיא מהדהדת את המקור אליו נחשפה עוד בצעירותה. הדהוד זה מביא אל מרכז הבמה גם את מגוון קולותיהן של יתר בנות המשפחה והקהילה היהודית, שיהודית הושפעה מסיפוריהן.

גלית חזן-רוקם, בדומה לבאחטין, מדגישה כי חקר התרבות העממית דוחה את קריאת הנרטיב הלאומי של הקבוצות החזקות, ומציע התמקדות בקולן המורכב של תת-קבוצות. דרך בחינת היצירות התרבותיות, הן המודרניות והן הפופולריות, מבקש השיח הפולקלוריסטי להבליט את יחסי הכוחות החברתיים-תרבותיים על פי מושג הניגוד, המציע הסתכלות בינארית בין פרט לחברה, שליט לדחוי, מרכז לשוליים. בהקשרו הפוסטמודרני, מושג הניגוד משמש לחשיפת הכוח הממוסד ולפירוקו, תוך טשטוש היחסים הבינאריים. חקר הפולקלור בעידן הפוסטמודרני עורר דיון סביב זהותם של קבוצות מיעוט וקבוצות מודרות חברתית, תוך בחינת ההקשרים הפוליטיים וההבניה החברתית.⁵²

קריאתם המעמדית של באחטין וחזן-רוקם מציעה אם כן להטות אוזן לכלל הקולות החברתיים, הגמונים ודחויים כאחד. ברוח זו, באמצעות ההקשבה לקולות המנוגדים שנשמעו בטקס גירוש הדיבוק ובתקופה שלאחריו, אראה כיצד נבנה למעשה "עולם הפוך", כלשונו של באחטין,⁵³ שבו לא רק ההגמוניה הרבנית התוותה את דרכה של האחווה, אלא גם יהודית פעלה לשם שיפור מצבה ומעמדה, דווקא מתוך הטריטוריה ההגמונית. כך, בעצם השימוש בסיפור בעל גוון מיסטי, דתי ועדתי כאחד, ביקשו נציגי ש"ס לחזק את כוחה של המפלגה, מתוך כוונה לפרוט, בשלב מאוחר יותר, את פרסומו של הסיפור לאוסף קולות אלקטורליים ורווח כלכלי. כפי שאני מראה בהמשך, אופן פעולתם הביא לניצולה של יהודית בידי עסקני המפלגה. עם זאת, את פעילותה של יהודית במישור הציבורי ניתן גם לראות כמחאה על רקע עדתית-תרבותי, שכן היא השתמשה בתופעה תרבותית-יהודית ידועה שעל ברכיה התחנכה, הציגה אותה בפני קהל נרחב ויצאה ממנה בקריאה לשינוי מעמדה הכלכלי-חברתי.

"הוא אמר לי שאם אני לא אחתום, אז יכול להיות שרווחו של בעלי תחזור אלי" – מפגשיה של יהודית עם נציגי ש"ס

"כל אמירה שהיא", כותב באחטין, "ניתן לנתח באופן מוחשי ודקדקני, ולחשוף בה אחדות של מתח וניגודים בין שתי מגמות החיים הלשוניים הנאבקות זו עם זו".⁵⁴ בהשפעתה של אמירה זו ייחקרו וינתחו אמירותיהם ודבריהם הבאים של יהודית, יוסי מונסינגו ונפשות נוספות שלקחו

52 חזן-רוקם גלית, "על חקר התרבות העממית: הקדמה", תאוריה וביקורת 10 (1997), עמ' 5-13.
 53 הביטוי "עולם הפוך" ("monde à l'envers") לקוח מספרו של באחטין (הערה 49, עמ' 125), ומתקשר לדיונו באלמנטים הקרנבלים המצויים ביצירתו של דוסטויבסקי. לפי באחטין, חיי הקרנבל מסמלים חיים ש"הוצאו ממסלולם הרגיל, ובמידת מה 'חיים מצדם הפוך'".
 54 באחטין (הערה 47 לעיל), בעמ' 61.

חלק בפרשת הדיבוק, ובעיקר בתקופה שלאחר טקס הגירוש. אלה, כפי שאבקש להראות, יעידו על מגמות שונות הבאות לידי ביטוי בפעילותו של כל אחד מן המעמדות. לאורך פרשת הדיבוק בולטים ניסיונותיה של יהודית להביא לשיפור במעמדה דרך המפגש עם ההגמוניה הדתית בדמותם של עסקני מפלגת ש"ס. אמנם, כפי שכבר הוזכר, המאבק הכלכלי בין יהודית לנציגי המפלגה התנהל בעיקר בשלב שלאחר טקס הוצאת הדיבוק, אך עם זאת ניתן לזהות סממנים כלכליים, מעמדיים ומגדריים כבר בטקס עצמו. נראה כי יהודית, שלא שיערה כי תעמוד כך במרכז, ובמעמד שכזה, ביקשה לנצל אותו למען שיפור מצבה ומצב ילדיה בתחום המעמדי-כלכלי. דוגמה לכך ניתן להביא מאחד הראיונות שערכתי עם יהודית, שבו עולה דאגתו של הדיבוק למגורים נאותים לאלמנתו:

פנחס [בהופעתו כדיבוק, מ"פ] גם רצה שיהיה לי טוב, הוא לא רצה שאני אסבול, בגלל זה הוא גם ניסה לדאוג לי לדירה. אני זוכרת שבבאר שבע היה לי חבר, האחיינית שלי הכירה לי אותו, היא אמרה שהוא באמת בחור טוב, וככה קישרה בינינו. הוא אלמן, עובד בקמ"ג [קריית מחקר גרעינית, מ"פ], באמת בחור טוב, לא סתם... החבר שלי אמר שהוא ידאג לי לדירה, ובאמת הוא שלח ככה מכתבים, אבל בסוף כלום לא עזר. ככה גם פנחס ביקש שידאגו לי. הוא ביקש מהם [עסקני המפלגה והרב בצרי, מ"פ] דירה, אבל בסוף אף אחד לא עשה כלום.

בציטוט קצר זה יהודית חוזרת על המילה "דירה" שלוש פעמים. בכל פעם היא נתלית בדאגתם של סובייקטים אחרים, מאחר שלתפיסתה אין היא בעלת יכולת שינוי עצמאית. כך פנחס, כלומר הדיבוק, ביקש לדאוג לאלמנתו לדירה.⁵⁵ גם החבר העובד בקמ"ג ביקש לסייע לה בכך. החבר נתפס בעיניה כ"בחור טוב" וכבעל יכולות בעיקר בשל עבודתו. בכך עלתה קרנו בעיני יהודית.

עיקר מאמציה של יהודית לשפר את מעמדה הכלכלי ניכרים בעיקר בתקופה שלאחר הטקס. אם נשוב למאפייני הקרנבל של באחטין, הרי שבתקופה זו נחלצת יהודית ממשבצת הקורבן, ונדמה כי היא מתחילה להבין עד כמה רב ערכה. במהלך קרנבל מובהק הופכת יהודית ממיצג גופני מפרפר ומושפל כלכלי רב ערך בעיני נציגי מפלגת ש"ס. זהו למעשה טקס הכרתה של יהודית, שלאחריו היא חוברת לרב בצרי ולנציגיו. יהודית יוצאת לתקשורת החילונית, מתראיינת ומסייעת בתהליך הפצת הסרט. נוסף על כך, היא נותנת את הסכמתה להגיע לכנסים

55 מקרים נוספים של ניסיון לשינוי מעמדי וכלכלי בשם האיחוז ניתן למצוא במחקרם של אליעזר ויצטום ונמרוד גריסרו העוסק בתופעת האיחוז על ידי רוח הזאר בקרב עולי אתיופיה בישראל. כך למשל אחת האחויות מעלה בקשה להבטחת הכנסה קבועה בשם הזאר. אחווה אחרת נאבקה לקבלת דירה גדולה יותר ומרווחת מהסוכנות, שם תוכל לבצע את טקסיה באין מפריע ולפי צרכיו ורצונותיו של הזאר. ראו: נ' גריסרו וא' ויצטום, "תופעת הזאר אצל עולי אתיופיה בישראל – היבטים תרבותיים וקליניים", שיחות ט 3 (1995), עמ' 209-220.

של חזרה בתשובה ולהרצות בפני המונים. על רקע מעמדה החדש היא אף מציעה את עזרתה לאחוזות נוספות. כך למשל היא מספרת לי באחד הראיונות שערכתי עימה על אישה נוספת שנכנסה בה רוח: "ביקשתי שייקחו אותי אליה, אולי אני אוכל לעזור לה, להדריך אותה, לדבר עם הרבנים, אולי ללכת שוב לרב בצרי, שאני בקשר מאוד טוב איתו". יהודית רואה עצמה אפוא כשליחת הרב, מעין "יועצת לענייני דיבוק". בתפיסתה העצמית כעוזרת וכמתווכת בין האחווה לבין מייצגי ההגמוניה הדתית ניתן לראות שיפור מעמדי, המעיד על הרגשת קרבה להגמוניה הדתית. למעשה, בהצעת העזרה היא שואפת להשתוות למונסינגו ולבוועיז, מקורבי הרב בצרי שתיווכו בינה לבינו. ניכר שהיא מתגאה במעמדה החדש. הקשר בינה לבין בצרי, היא מעידה, הוא "קשר מאוד טוב". בשל מעמדה החדש, קרבתה ככיכול לדמות חשובה בהגמוניה הדתית ותחושת השיתוף שהוענקה לה – יהודית חשה כמי שניתן בידיה כוח רב. אך, כאמור, הכרתה של יהודית אינה נצחית ובוודאי שאינה אבסולוטית. זמן קצר לאחר מכן, ובעוד היא עומדת על הפוטנציאל הגלום בסיטואציה, הופכת יהודית להיות מנוצלת על ידי בעלי השררה. כך למשל, לאחר טקס הוצאת הדיבוק יהודית נוכחה לדעת כי הטקס הונצח ותועד וכן הועבר בשידור חי מעל גלי האתר. בלוויית חמישה מילדיה והוריה המבוגרים מגיעה יהודית לישיבתו של הרב בצרי, ויחד עם מלוויה הם מביעים כעס ומחאה על פרסומה של הקלטת ועל השפלתה של יהודית בפומבי. יהודית מתריעה בפני הרב כי בכוונתה לתבוע פיצויים כספיים. תביעת הפיצויים היא ניסיון נוסף של יהודית לשפר את מצבה הכלכלי. הרב ואנשי ישיבתו, שכל הנראה חששו מפגיעה במעמדם, מיהרו להבטיח את הכנסותיהם מהפצת הקלטות באמצעות חוזה, שלימים יתברר כחוזה שאינו מיטיב עם יהודית. נציגי ההגמוניה הדתית משתמשים ברטוריקה של הפחדה ואיומים תוך דחיקת יהודית לפינה. כך היא מספרת לכתב הארץ יוסי בר-מוחא: "הרב בצרי אמר לי שכל הפרסום הוא קידוש שם שמים רבים. הוא אמר לי שאם אני לא אחתום, אז יכול להיות שרוחו של בעלי תחזור אלי".⁵⁶

אין ספק כי התנהלותו של הרב בצרי נובעת מהאמונה בקיומו של הדיבוק וביכולתו להוציא במטרה לסייע ליהודית. אך עם זאת נראה כי בטקס הוצאת הדיבוק קיימות גם מוטיבציות דומיננטיות נוספות, המונעות ממגמות אישיות, פוליטיות וכלכליות. כך, על פי גרסתה של סיגאוקר, ניתן לראות כיצד הרב בצרי מנצל את מעמדו כמגרש הדיבוק, מחווה דעה כמומחה לגירוש דיבוקים ומאיים על סיגאוקר בחזרתו של הרוח. כל זאת, כפי הנראה, כדי לחזק את מעמדו בעקבות הפרסום הציבורי שיזכה לו. למעשה, סיטואציה זו הופכת את יהודית לכלי חשוב בעיני הרב בצרי, שכן הוא נזקק לה על מנת להאדיר את כוחו. לנוכח לשון האיום וההפחדה שבה הוא נוקט, לדבריה, יהודית נכנעת ומסכימה להמשך הפרסום וההפצה של הסרט.

וכך, ב-11 במאי הוחתמה יהודית באמצעות עורכת הדין דינה בן חמו על חוזה עם עמותת "איחוד הלבבות". העמותה התחייבה לשלם לה עשרה אחוזים מכלל הרווחים ומקדמה על סך 15,000 שקלים. לשון החוזה מעידה אף היא על מניפולציה הגמונית, כלכלית ופוליטית לניצול המעמד המוחלש:

56 בר-מוחא (הערה 9).

הואיל וביום ו' באייר התשנ"ט (22.4.99) נערך טקס הוצאת הדיבוק מגב' יהודית סיגאוקר על ידי הרב בצרי ועדת המקובלים, והואיל וטקס הוצאת הדיבוק נעשה עקב בקשתה של גברת יהודית לסייע לה בהוצאת הדיבוק, והואיל ולאחר הוצאת הדיבוק מצהירה הגברת יהודית כי הנה מרגישה טוב וכי רוחו של בעלה יצאה ממנה, והואיל וטקס הוצאת הדיבוק צולם על ידי העמותה במצלמת וידאו ותועד בקלטת וידאו, והואיל וברצון גב' יהודית והעמותה להפיץ את הקלטת ברבים על מנת שהציבור ידע ויראה את תופעת הדיבוק והוצאתו, ויאמין כי הכל אמת לאמיתה [...] הסכימו בזאת הצדדים כי העמותה תשלם ליהודית עבור הענקת הזכויות הבלעדיות [...] 10% מכלל רווחי העמותה נטו, אשר יתקבלו ממכירת עותקי הקלטת [...]. כמקדמה על חשבון התמורה תשלם העמותה לגב' יהודית סך של 15,000 ("המקדמה").⁵⁷

החווה שהובא לעיל הוא ניסיון לעגן את הפצת הסרט במסמך משפטי ולא להותיר ליהודית פתח לדרישה כלכלית נוספת. בחווה מצוין כאילו הסכימה יהודית מראש לתיעוד הטקס, והוא מתעלם מן העובדה כי לא ידעה על נוכחותם של אמצעי התיעוד וההקלטה טרם בואה לישיבתו של הרב בצרי. בעניין זה יש לציין כי גם יוסי מונסינגו, מקורב לרב בצרי אשר הסכים להתראיין, אישר זאת ואמר לי: "היא לא ידעה כלום".⁵⁸ כמו כן, אף על פי שבעקבות איומה בתיבעה ברור היה לכול כי יהודית לא הייתה שבעת רצון מהפצת הקלטות ברבים, לשון

57 בר-מוחא, שם.

58 את ישיבת הרב ערב הוצאת הדיבוק מתאר מונסינגו ברברים הבאים: "[...] איך שנכנסנו, אם היית רואה את הבית-כנסת, מלא אנשים, מפורץ, טלוויזיות, מצלמות. לא עיתונאים. היו שלוש טלוויזיות של הרב אמנון יצחק, והיו מצלמות של הרב בצרי. היו, אני חושב של ערוץ 2000 היו שמה, איזה מצלמה אחת. אני גם הייתה לי איזה מצלמת וידאו שאני הבאתי, קטנה. נתתי לבן שלי שיצלם. גם הבן שלי הצטרף אלינו". הטענה על אי ידיעתה של סיגאוקר על הכוונה לצלמה מתחזקת לנוכח דבריו הבאים: "[...] אני לא הבנתי... גם אבא שלה לא הבין. אחותה הייתה, ואמא שלה, והיא, והבן ובן אחותה... ואז רואים כל האולם מלא אנשים. מקובלים, חכמים, צלמים, מלא מצלמות על הרגליים. לא הבנתי, כאילו... אנחנו עכשיו אחרי שעתיים נסיעה, עם כזה דבר שיש לנו, ופתאום אתה נכנס ל... חשבת, אנחנו נכנסים לרב, למשרד שלו... באופן דיסקרטי ביחד, כמו עם הרב יגן, ככה הכוונה שלנו הייתה, ככה בהתחלה, שבוע לפני. אתה בא, אתה נכנס". נראה כי הרב בצרי לא שיתף את מונסינגו ואת יהודית בסוד העניינים. את המצלמה (הביתית, הקטנה) הביא עמו מונסינגו מתוך מחשבה שהוא יהיה זה שיתעד את טקס הוצאת הדיבוק.

בריאיון שערכתי עימה מעידה יהודית כח לא ידעה על נוכחות המצלמות: "אני לא ידעתי שהם הכניסו לשם מצלמות. הם שמו את כל המצלמות בלי לשאול. זה לא יפה... גם מהאנשים של הרב בצרי היה מישהו שצילם, ואת הצילום הזה הוא שלח לטלוויזיה שהוא יקבל כסף. את מבינה מה הוא עשה? אני לא ידעתי בכלל, אני לא הייתי מאופסת, לא שמתי לב בכלל מה קורה מסביבי. אחרי שהם הוציאו והרגשתי טוב, אז רק אמרו לי שהיו מצלמות". על אף דבריה של יהודית, נדמה כי ישנו קושי בטענתה כי גם עם כניסתה לישיבת השלום לא ידעה על קיומן של המצלמות, שהרי המקום רחש צוותי צילום באופן שקשה להתעלם ממנו.

החווה מרמזת כאילו נעשה הדבר בשל רצונה של יהודית בשיתוף עם עמותת "איחוד הלכות" ("והואיל וברצון גב' יהודית והעמותה..."). לא זו בלבד ששמה של יהודית מוזכר ראשון כיוזמת הרעיון, אלא שהיא אף מצטיירת כמעין שותפה שווה בין שווים, וכמי שפועלת ביחד עם בצרי ומאמיניו למען אותה מטרה: קירוב הציבור לערכי הדת. בכך ניתנה ליהודית התחושה כי היא קרובה במעמדה לנציגי הדת, דבר שהוא, לטענתי, ניסיון מניפולטיבי מצד הרב בצרי ואנשיו לערער את כושר התנגדותה על מנת שלא תהווה מכשול בשלב הפצת הקלטות.

בילו רואה בתופעת הדיבוק כלי להבניה תרבותית ולפיקוח חברתי, כאשר מחד היא מכילה תכנים המאיימים על ערכים ומוסכמות הנהוגים במסורת היהודית ומאידך היא משמשת בידי החברה אמצעי לתקף מחדש את כוחה ומנהגיה.⁵⁹ מכאן, כי מגמה מרכזית של טקס הוצאת הדיבוק ולאחריו הינה לשקף את הצורך של נציגי המסורת היהודית, כמייצגי הכוח, להעביר מסר, למען יראו וייראו, וכדי לתקף את ערכי היהדות. על כן, עבור הרב בצרי ועוזריו, מייצגי ההגמוניה הדתית, הצורך בהפצת הקלטות הוא בעל חשיבות רבה, שכן התואר "מגרש רוחות" מעניק לרב כבוד ויוקרה ומצרף אותו לשורה ארוכה של רבנים ומקובלים ידועים שגירשו דיבוקים בעבר. תיקוף מחדש של ערכי הדת ומנהגיה מודגש גם באמצעות קריאותיו הנרגשות ומלאות הפאתוס של הרב לקהל הנמצא באולם ולמאזיני הרדיו לחזור בתשובה. כך למשל הוא מגביר את קולו לאחר חילופי דברים עם רוחו של פנחס, וקורא: "כולם צריכים לחזור בתשובה שלמה, הרוח אומרת שעלינו לחזור בתשובה והילדים מקבלים עליהם לחזור בתשובה". בהמשך הוא פונה שוב לקהל: "תשמעו מה שקורה כאן, אנחנו צריכים לחזור בתשובה שלמה. מי יודע מה יקרה, וכל מי ששומע אותנו צריך היום לחזור בתשובה ואני מבקש מהבן שיקבל על עצמו לחזור בתשובה שלמה. שיצא מכל החטאים וילמד תורה ויניח תפילין וגם האישה צריכה להיות קדושה ותקבל על עצמה את המצוות כמו שה' אמר, וגם תזכו שכל ילדיכם יהיו צדיקים".⁶⁰ את קריאותיו לחזרה בתשובה ולשמירה על ערכי הדת גיבש הרב בצרי גם בקריאת פסוקי תהילים ותקיעה בשופרות, כאשר לצידו ניצבות עדת מקובלים וקבוצת מאמינים משולהבים, ואילו יהודית מפרפרת, מתפתלת וגונחת על רצפת הישיבה. יחסי הכוחות בין הרב וקהילתו לאחווה מקבלים גם משמעות מרחבית של יחסי מעלה-מטה, כאשר הרב כאמור בעמדה גבוהה יותר מזו של האחווה. גם קולו נשמע כמעט ללא הפסקה, וזמן המסך המוענק לו רב. לעיתים, כאשר המצלמה עוברת ליהודית, או לעדת המאמינים שהתקבצה בישיבה, תמונת הרב מופיעה בצד המסך, כאילו מבקשת לשוב ולהזכיר שהכל נעשה בחסותו ובשליטתו.

למרות כל זאת, מובטח ליהודית סכום שותפות זעום בלבד, המעיד על ניצול בוטה של מעמדה השולי. תגמול מועט זה משמש לדעתי פיתיון זול מצד נציגי ש"ס לאישה שנמצאת במצוקה כלכלית קשה. יהודית חוברת לתקשורת החילונית, ובכך מוצאת למעשה חלופה

59 בילו (הערה 13), עמ' 537.

60 כל הציטוטים המובאים מתוך טקס הוצאת הדיבוק לקוחים מתוך תמליל קלטת הווידאו המצונזרת שתיעדה את הטקס, בעריכתה ובהפקתה של עמותת "איחוד הלכות". הדברים מובאים גם אצל: י' פישר, הדיבוק מדימונה: עדויות ולקחים, הוצאת המחבר (ללא ציון מקום), תשס"א.

נוספת המערערת על כוחה וסדרה של ההגמוניה הדתית. אם נחזור שוב לתיאוריית הקרנבל של באחטין, הרי שזוהי סיטואציה מובהקת שבה מתערער מעמדה של המהות הדתית, במיוחד לאור העובדה כי יהודית יוצאת בהכרזות הנוגדות את טיב יחסיה עם ש"ס ומנמיכות את מעמדה של זו. בשלב זה הרב בצרי מעביר ליהודית, באמצעות מונסינגו, סכום של אלף שקלים. כפי שיהודית מספרת לכתב הארץ יוסי בר-מוחא: "גם נתן לי דרך מונסינגו אלף שקל, ואמר שזה לצורך עזרה בשל מצבי הכלכלי". גם בצעד זה ניתן לראות סוג של מניפולציה של ההגמוניה, המעניקה לפרט המוחלש ביטחון מדומה באמצעות סכום זעום המלווה באמירה של דאגה למצבו, כביכול. אופן התשלום מעיד אף הוא על זלוזל ביהודית. בכתבה ששודרה בתוכנית "מבט" יהודית מספרת כי סכום כסף זה ניתן לה במטבעות: "הרב בצרי נתן לי אלף שקל בשקלים, חמישה שקלים". בדרכים אלו "קנה" הרב בצרי את שתיקתה של יהודית, באותו לה כי הוא דואג למעמדה. בפועל, כפי שניתן ללמוד מדבריה של יהודית לתקשורת החילונית, איבדו פעילי ש"ס לאחר חתימת ההסכם את עניינם בסיגאוקר. היא לא קיבלה כל תשלום נוסף מעבר למקדמה שניתנה לה, על אף שדובר בעיתונות על תעשייה קלטות ש"מגלגלת עשרות אלפי שקלים".⁶¹ נראה כי לאחר ש"ס לא נזקקו כבר לשירותיה של יהודית, והפיקו את המרב מהפצת הקלטות, הם התנערו מקרבתה.

כאמור, לאחר הטקס התגייסו עד מהרה אנשיו של הרב בצרי להפצת קלטות הדיבוק. העיתון ידיעות אחרונות דיווח כי קלטות הדיבוק זכו לתפוצה נרחבת ועמדו במרכזם של מאות כנסים של חזרה בתשובה ומופעי התעוררות במשך כחצי שנה.⁶² סרטי הדיבוק הוקרנו על מסכי ענק. מחירן של הקלטות שנמכרו באירועים אלה נע בין חמישה לעשרה שקלים לקלטת אודיו ועשרים שקלים לקלטת ווידאו. הכתבת הדס רגולסקי מ'ידיעות אחרונות' דיווחה כי על כל כניסה לכנס התעוררות שכזה גבו המארגנים כעשרים שקלים. במסגרת הכנסים התבקשו המשתתפים לתרום מכספם, והייתה לכך היענות גבוהה. מלבד התרומות לשיבתו של הרב בצרי, הועברו תרומות וחלק מן ההכנסות גם למוסדות החינוך התורניים של ש"ס.⁶³ בר-מוחא מתאר אף הוא את המתרחש בישיבתו של הרב בצרי מספר ימים לאחר טקס הוצאת הדיבוק והפצתו ברבים: "במשרד ישבו אברכים ליד מכשיר טלפון וארגנו תרומות. אחד עסק במכירות 'קלטת הדיבוק', שבה מתועדים האירועים. [...] כבר בימים הראשונים שלאחר הפרסום נהרו מאות לשערי הישיבה לתרום כספים ולחתום על הוראות קבע".⁶⁴

מתיאור זה מצטיירת פעילותם של נציגי ש"ס כמכונה כלכלית משומנת היטב, המאורגנת והפועלת במספר דרכים על מנת להפיק את המיטב מהסיטואציה ולהשאיר את ידם על העליונה במאבק על החזרה בתשובה ובסמיכות להשפעתם על האזרה ביום הבחירות המתקרב. פעילות

61 ה' רגולסקי, 'קלטות הדיבוק' – תעשייה שמגלגלת עשרות אלפי שקלים, ידיעות אחרונות 23.12.1999,

מוסף 24 שעות, עמ' 3.

62 ארגמן-ברנע (הערה 6).

63 רגולסקי, שם.

64 בר-מוחא (הערה 9).

זו, מציין בר־מוחא, נפסקה לפני שיהודית ומשפחתה הגיעו כדי לדרוש את עלבונה,⁶⁵ ומעידה בכך כי יהודית לא הייתה שותפה מלאה לתהליך השייך והמכירה, על אף חשיפתה המשרתת את ש"ס.

את יוסי מונסינגו, הדמות המתווכת בין סיגאוקר לרב בצרי, פגשתי לשיחה בבית כנסת קטן בעיר דימונה בתאריך 3.3.2005. השיחה תועדה באמצעות מכשיר הקלטה.⁶⁶ במפגשי עימו נוכחתי לדעת עד כמה הייתה פרשת הדיבוק אירוע מכונן בחייו. מדבריו ניכר כי הוא משוכנע מעל לכל ספק באמיתות הדיבוק שנכנס בסיגאוקר ובקיומם של דיבוקים בכלל, כפי שמעידים דבריו הבאים: "[...] אני מאמת במאה אחוז שזה אמיתי. הדיבוק היה, ויש ספרים על הדיבוק. אפילו החילונים, מה שאומרים פרופסורים וזה, מאמתים שיש דיבוקים, ושהיו דיבוקים, וזה רוחות שמדברות מתוך הגוף של האדם".⁶⁷ מונסינגו מעיד על עצמו כי הוא מרבה לקרוא ספרי דיבוקים. לפני טקס הוצאת הדיבוק ובעת שדיבר עם רוחו של פנחס הרבה לחזור ולקרוא בספרו של הרב יהודה פתיה "רוחות מספרות". חבירתו לרב בצרי, מספר מונסינגו, נעשתה מתוך עניין בנושא, אך גם מתוך רצון לעזור ליהודית לאחר שזו פנתה אליו מספר פעמים. אך מעל לכל רואה מונסינגו בחלקו בפרשת הדיבוק עניין של שליחות: "יכול להיות שמשמים זימנו שאני אהיה בעניין הזה. למה לא זימנו כל אחד מכל העיר, רק אלי היא דווקא הגיעה?".

65 ש.ם.

66 ליוסי מונסינגו הגעתי בדרך תחתית. נתקלתי בקושי כבר בניסיון להשיג את מספר הטלפון נייד שלו, אך גם לאחר שעלה בידי לאתרו, הוא סירב להיפגש עמי בשל חששו כי אני עיתונאית המתחזה לסטודנטית. לאחר ניסיונות שכנוע רבים, נעתר מונסינגו לבקשתי לראיין אותו. עם זאת, ניכר מנימת דבריו כי היענותו לא הייתה שלמה. כאשר הגעתי לעיר דימונה, ניסיתי לטלפן אליו על מנת שיסביר לי כיצד להגיע לנקודת המפגש, אך לא נעניתי וחששתי כי הוא חוזר בו. מאחר שסביבת מגוריו הייתה ידועה לי, נעזרתי בעוברי אורח על מנת לאתרו, והללו הובילו אותי לבית כנסת קטן, שבו שהה ה"צדיק", כפי שכינהו. מונסינגו, איש גבוה ומאיר פנים, התנצל על המקרה, אך שב וחקר אותי בנוגע לזהותי ולמטרת הריאיון. הריאיון נערך בבית הכנסת, בנוכחות אחת מבנות המקום, שעסקה בשטיפת הרצפות. לאחר שמונסינגו בדק את פרטי הרכב שלי, שחנה בחוץ, בחן את תעודת הסטודנטית שלי ושאל אותי שאלות אישיות אחדות, הוא ביקש לברר פרטים על עבודת המחקר שלי, כגון: איך הגיעו לנושא הזה באוניברסיטה? יש ארכיון מיוחד לדיבוק? השם שלי מופיע שם? סיפרתי לו על גלגולה של עבודת המחקר שלי, וביקשתי לפתוח את הריאיון בניסיון לדלות מעט פרטים אישיים עליו. נתקלתי בסירוב מצדו, שהתחזק לאחר שביקשתי שיספר לי על עניין חזרתו בתשובה. מונסינגו התחמק בפעם הראשונה, ובשנייה קם להביא כוס מים. לאחר שחזר, פתח ישירות בדברים על עניין הדיבוק.

67 גם בפתח שיחתנו מציג מונסינגו את תפיסת העולם שלו, הנחלקת לעולם רוחני וגשמי, כפי שהוא מעיד בדבריו הבאים: "יש לנו עולם רוחני, יש לנו מוזיקים. המוזיקים האלה מתחבאים. המוזיקים רודפים אחרי הרוחות, כי הרוח – היא נודדת בשמים. היא לא בגיהינום ולא בגן עדן, ואז יש מוזיקים שהם מכים אותה, אז היא בורחת מהם כל הזמן. ואיפה היא מצליחה לברוח? יש בן אדם שהוא עשה חטא, אז היא מתחבאת באיזה חלק בגוף, ואז הבן־אדם מתחרפן ומשתגע. אם אני שותה עכשיו בלי לברך, אז הרוח קיבל הזדמנות להיכנס. הבנת אותי? כל עוד יש איזה ברכה או איזה קדושה, הוא לא יכול להיכנס".

מונסינגו הוא קול נוסף בכליל הקולות הרוחשים בסיפורה של יהודית. ניתוח אמירותיו חושף אף הוא את האמביוולנטיות הטמונה בפרשת הדיבוק, המציגה עניין ואהדה ליהודית לצד ההתנהלות כלכלית שאינה מבקשת את טובתה. כך למשל העניין שגילה מונסינגו בפרשת הדיבוק מתקיים לצד ההיבט הכלכלי שעמד במרכזו של הסיפור, ובמיוחד בתקופה שלאחר הוצאת הדיבוק. ניכר כי מונסינגו זיהה את הפוטנציאל הפוליטי והכלכלי, כפי שמעידים דבריו הבאים, החושפים את עיקרי חשיבתו השיווקית:

אני אגיד לך דוגרי, אני אמרתי לרב שנשווק את ההצגה. הרי גם אני צילמתי, נכון? אני גם יכול לשווק את יהודית, היא גם יכולה להרוויח מזה. אמרתי לה, נלך כל ערב, נעשה הרצאה באולמות, תגירי מה קרה, וזה וזה, עכשיו, אני ממלא אולמות, ו... גם את תרוויחי מזה כסף, ויהיה פרסומות. אז אה... הסכימה דווקא יהודית. אמרה לי, כן למה לא, אפשר כל ערב בדימונה, באר שבע... אפילו חוץ לארץ אפשר לצאת.

מונסינגו אינו מתייחס לצד הדידקטי של טקס גירוש הרוח, כי אם לתיעוד של האירוע כעניין תיאטראלי, שיווקי, פוליטי וכלכלי. הוא מכנה אותו "הצגה", וטוען שיש לשווקה לשם רווח. הוא משפיע גם על יהודית, שמציעה להרחיק אף לחוץ לארץ. למרות זאת, תוכניתו של מונסינגו להתעשר מהפצת הקלטות לא צלחה. הוראה ישירה שהגיעה מהרב בצרי, להשאיר את ה"שטח" פנוי למשה בן לולו, מנהל "רדיו 2000", אילצה אותו לוותר עליה. עובדה נוספת שחשוב לציין בהקשר זה היא הקרבה בין אמצעי התקשורת הדתית לבין הרב בצרי. תחנת הרדיו הפיראטית "רדיו 2000", שאיחדה את שידוריה עם "תחנות קודש" נוספות לרגל טקס הוצאת הדיבוק, עומדת בקשר קרוב עם הרב דוד בצרי. אחד מעובדי התחנה סיפר לי בשיחת טלפון כי לרב משה בן לולו יש "קשר חזק וידידות קרובה עם הרב בצרי". עוד הוסיף וסיפר כי הרב בצרי מגיע לתחנה בתדירות גבוהה ונוהג להעביר שיעורים דרך שידוריה, וכי הרב בן לולו הוא גם תלמידו של בצרי ולומד פעמיים בשבוע בישיבתו.⁶⁸ מדברים אלה ניתן ללמוד לא רק על קשר הדוק בין השניים, אלא גם על יחסי גומלין של ממש, כאשר השניים נעזרים זה בזה על מנת להפיץ ולחזק את ערכי הדת. בן לולו הוא תלמידו של הרב, המקדם את הופעותיו ברדיו שאותו הוא מנהל. בכך הוא נהנה מחסותו ומקרבתו לרב בצרי, שהוא, כאמור, אישיות בכירה בעולם הדת. מהוראתו המפורשת של הרב בצרי להפקיע את זכות הראשונים ממונסינגו ולהעבירה ל"רדיו 2000" ניתן להבין כי הקשר עם בן לולו משרת עתה את צרכיו יותר מאשר עושים זאת קשריו עם מונסינגו, שכן זרועותיה הארוכות של התקשורת מאפשרות לרב לשמר את שליטתו ואת כוחו, ואף להאדירם.

בהקשר זה יצוין גם מקומה של עמותת "איחוד הלבבות" בפרשה. בשיחת טלפון שקיימתי עם אחד מתלמידי "ישיבת שלום המקובלים", שהרב בצרי עומד בראשה, התברר לי כי מדובר

68 השיחה התקיימה במאי 2007. הדובר סירב למסור לי את שמו, ויעץ לי שלא להמשיך ולנבור בנושא רגיש זה. "אמרתי כל מה שאני יכול, ואני לא אדבר יותר". הוא סירב להעבירני אל הרב משה בן לולו, וטען כי "הרב כבר נכווה מספיק מכל הפרשה הזאת, והוא לא רוצה לדבר איתך".

בעמותה פיקטיבית שהוקמה לצורכי החווה. תלמיד הישיבה, שביקש להזדהות בשמו הפרטי בלבד, סיפר כי הפרשה זכורה לו היטב וכי הוא נכח בטקס הוצאת הדיבוק. לדבריו, העמותה הייתה שייכת למקורבים לרב בצרי ולבן לולו. "זו לא ממש עמותה", הוסיף, "זה היה רק בשביל החווה, אין עמותה כזאת היום".⁶⁹ הרב בצרי, אם כן, חולש על כל הפרשה, וידו בכול – "ישיבת שלום המקובלים", "רדיו 2000" ועמותת "איחוד הלבבות". אם להסתמך על תפיסתו של הפילוסוף מישל פוקו, הרי שהרב בצרי, כמייצג הכוח, פורש רשת של נקודות שליטה שבאמצעותן הוא יכול לחלוש על תחומים שונים באמצעות נציגים ותחת שמות שונים, מבלי שפעולתו תהיה גלויה.⁷⁰

מונסינגו, המופתע והמאוכזב מהעברת הסמכות אל בן לולו, פונה אליו בדברים, שעליהם סיפר לי כך:

התקשרתי לבן לולו, אמרתי לו: מה אני רואה, את הקלטות ווידאו, זה... מה אתה, בלעדי בנושא? זה לא הולך ככה. אז הוא אומר לי: לא, אתה לא מבין, אנחנו יוצאים בקושי ל'ערוץ 2000', יש לנו חובות, ויש לנו זה... רוצים להכניס קצת כסף. אמרתי לו: תראה, הבחורה סובלת מזה, היא צריכה גם כן משהו. אז הוא אמר: 'תשמע, אנחנו ניתן לה קצת כסף, תסכים ותלך לעורך דין, ותסכים שיוציאו את הקלטות למכירה'. בקיצור, ראיתי את הקלטות, מכרו מעל מאתיים אלף קלטות. כל קלטת מכרו אותה באיזה עשרה שקלים. לא

69 עם אשר שוחחתי בתחילת חודש מאי 2007. בעבר ניסיתי מספר פעמים להשיג את תגובתו של הרב לטענות שאני מעלה בעבודתי, אך נציגיו סירבו לכך בכל תוקף מאחר שהוא אינו פוגש נשים. כמו כן, חשוב לציין כי זוהי הפעם הראשונה שאחד מתלמידיי הסכים לשוחח עמי על הטקס. הוא השיב לשאלותיי על העמותה רק לאחר שהסברתי כי מדובר בשאלה טכנית, וכי איני מעוניינת לשאול שאלות הנוגעות לטקס עצמו או למה שהתרחש אחריו.

70 בהגותו של פוקו, את ההגמוניה מייצג הכוח הממשמע, המפקח על אופני הדיבור. הכוח מתואר כרשת יחסים מוסווים הפזורים בחברה. כך למשל כותב פוקו בכוח/ידע: "יש לנתח את הכוח כמשהו שפועל או כמשהו שמתפקד רק בצורת שרשרת [...] כוח מופעל וממומש דרך אירגון דמוי רשת [...]". M. Foucault, "Tow lectures", in C. Godon (ed), *Power/Knowledge*, Harvester, Brighton, pp. 80-105, p. 98, 1980

"יחסי הכוח הם אולי הדבר הנסתר ביותר בגוף החברתי", טען פוקו בריאיון שכותרתו "כוח ומין". לפיו, יש לחקור את יחסי הכוח ולהתחקות אחריהם על כלל צורותיהם, ולא רק באלה השלטוניות והממסדיות. המדינה משתמשת בכוח כדי לכונן מערכת יחסים מסוימת עם הפרטים, כזו שתניח לה להמשיך בתפקודה ללא ערעורים. בסביבותיו של הכוח, אומר פוקו, תמיד תמצא התנגדות. מכאן, שהוא יוצא נגד התפיסה של הכוח כדכאני לחלוטין ולמעשה רואה גם אפשרות להתנגדותם של הפרטים. M. Foucault, "Power and sex" discussion with Bernard-Henri l'evy, in L. Kritzman (ed), *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture: Interview and Other Writings*, 1977-1984, Routledge, London, pp. 110-124, in pp 118-119. הציטוטים והתרגום לעברית מופיע בספרה של שרה מילס (ש' מילס, מישל פוקו, רסלינג, תל-אביב 2005, עמ' 55-56).

ידעתי, רק סיפרו לי, מיליונים, הם נחטפו כמו עגבניות. אז הרב אמר לי: 'תשמע, תרד מזה', כי אני רציתי בעצמי לצאת עם הווידאו, להקרין, וזה... אומר לי: 'תרד מזה, תשאיר את זה למשה בן לולו, אתה מוותר?' ירדתי מזה. ואז יהודית עקפה אותי, כן, כי אני אמרתי ליהודית: 'תגידי, כמה כסף את רוצה, אני יוציא מהם, ממשה בן לולו'. אומרת לי: 'אני לא יודעת'. אמרתי: 'את יכולה אפילו להוציא מאה אלף שקל, תגידי להם שיעזרו לך'. אז בועזיז, הם עקפו אותי שניהם, ו... הלכו, נפגשו עם משה בן לולו בלעדי, חתמו על הסכם אצל עורך דין, על חמש-עשרה אלף שקל. אני חושב, קיבלה בשלושה תשלומים, או בשתי תשלומים, משהו כזה. למה, אני כבר יצאתי מהתמונה, אמרתי, יהודית עקפה אותי, ובוועזיז עקף אותי, הם היו יחד כל הזמן, יצאתי מהתמונה, וזהו.

שיחתם של מונסינגו ובן לולו מעידה כי בהפצת הקלטות, הרווח הכספי היה השיקול המכריע. לדבריו של מונסינגו, בן לולו מודה בפה מלא כי מטרת ההפצה היא "להכניס קצת כסף", ומכך ניתן להסיק כי ייתכן שעניין הרווח היה מבחינתו חשוב אף יותר מהשיקול הדידקטי. בבסיס הוויכוח הכלכלי-הפוליטי בין מונסינגו לבן לולו עומדת סיגאוקר, שבמסגרתו של ההיפוך הקרנבלי הופכת ממקורבת לרב בצרי שוב לכלי שישרת את צורכי ההגמוניה. מונסינגו, שנתפס בתחילה כ"אמרגנה" של סיגאוקר וכמקורב אליה, מבקש להחזיר את השליטה לידיו תחת מסווה של דאגה לאלמנה הנזקקת ("תראה, הבחורה סובלת מזה, היא צריכה גם כן משהו"). הוא פונה לסיגאוקר, בניסיון לשכנעה להשאיר את העניינים הכלכליים בשליטתו. כמי שמודע למצוקתה של יהודית, הוא מבקש לשכנעה באמצעות הפגנת יכולת שליטה כספית, ומחשש לאיבוד השליטה בה הוא מציע לה: "אני יוציא מהם". יהודית אינה מתרצה, וכמוהו בן לולו, הדוחה את הצעתו לסייע.

מונסינגו מתאר את המתרחש מאחורי הקלעים מן ההיבט הכלכלי ואת יכולת ההשתקה של מייצגי הכוח באמצעות תשלום סמלי. לדבריו, באמצעות "קצת כסף" בן לולו מבקש לקנות את זכויותיה של סיגאוקר באופן חוקי, כך שלא יהיה לה פתחון פה בכואה למחות כנגד עוולות כלכליות ואישיות בהמשך הפרשה. כך, יצוין שוב, אכן נעשה, באמצעות החוזה בין יהודית לעמותת "איחוד הלבבות", גם היא בחסותו של הרב בצרי. מונסינגו חש כמי שהופקע ממנו הנכס הכלכלי שהיה תחת חסותו עד כה. "יהודית עקפה אותי", הוא מספר, ותולה את תנאי ההסכם המשפטי, את דרך התשלום המביכה ואת הסכום הזעום שקיבלה יהודית, בהחלטתה של האחרונה להפנות לו עורף. עלבוננו החרף מנטישתם של יהודית ובוועזיז עולה גם מחזרתו המילולית על אופן חברתם של יהודית ובוועזיז כנגדו: "עקפו אותי שניהם", "נפגשו [...] בלעדי", "יהודית עקפה אותי", "בוועזיז עקף אותי", "יצאתי מהתמונה".

מונסינגו מצוין בדבריו אלו מספרים שנראים מעט מופרכים ולא עקביים. בתחילה טען כי נמכרו מעל מאתיים אלף קלטות, ולאחר מכן טען למיליוני קלטות ש"נחטפו". לשון גוזמה זו מעידה אף היא על עלבוננו של מונסינגו, המנסה להדגיש בסכומים מופרכים אלה עד כמה הייתה יהודית יכולה להרוויח אילו הייתה משאירה אותו כ"אמרגנה", ומדגיש שוב ושוב את ההיבט הכלכלי שמאחורי "עסקי הדיבוק".

האינטראקציה בין קולה של יהודית לקולות ההגמוניה הדתית וההגמוניה החילונית-תקשורתית יוצרת רב-דיבוריות של מעמדות חברתיים שונים, כאשר כל אחד מן הקולות מבקש לעמוד במרכז הסיטואציה ולכוונה כך שתשרת אותו ואת צרכיו. ההיפוכים הרבים בפרשה מלמדים אף הם על אופייה האמביוולנטי ועל משחק וחילוף מתמידים בסמלי האליטות. נדמה לי כי מן הדברים שנפרשו לעיל ניתן לראות בבירור כיצד באים לידי ביטוי ייצוגי המאבק המעמדי בעת טקס הוצאת הדיבוק, ובעיקר בתקופה שלאחר הפצת קלטות הדיבוק ברבים. כמו כן, הצגתי את יהודית כמי שמעמדתה החברתית המוחלשת אינה יכולה לדרוש שיפור מעמדי-כלכלי ראוי בחייה אלא דרך קולו הגברי של הדיבוק. יהודית, שרואה בעסקני המפלגה ובמיוחד ברכ בצרי אנשים בעלי השפעה וכוח הגמוניים, משתמשת בדיבוק ככלי תרבותי על מנת להביא לשיפור במעמדה. בה בעת, נציגי ההגמוניה הדתית עושים שימוש בקולה על מנת לחזק את מעמדם הן מבחינה פוליטית והן מבחינה כלכלית. מאפייניו החלקיים של מושג הקרנבל הבאחטיני שימש לי כנקודת מוצא לטענתי בדבר המאבק המעמדי המתמשך בסיטואציה זו, וכך קראתי בדיאלוג בין ההגמוניה הדתית לפרט מן השוליים המעמדיים את יחסי הכוחות שנרקמו מאז טקס הוצאת הדיבוק ואילך, המושפעים מהקרבה לבחירות 1999.

סיפורה של סיגאוקר אוצר בחובו כאמור ריבוי קולות המכילים התנצחות אליטיסטית והגמונית מול פרט מוכפף המורד אל שולי החברה. עם זאת, לצד העיסוק במונחים העוסקים בכוח, בהגמוניה ובשליטה, מטרתי אינה להאדיר את עוצמתו של הכוח ושל מייצגיו, אלא דווקא לאפשר קריאה מחודשת, קריאה שמייחדת לפרט יכולת לקחת חלק במאבק המעמדי וההגמוני, לפרוץ גבולות ולערער על מעמדו המוכפף. קריאה שכזו משמשת לי בתיאור דמותה של יהודית, אישה שעל אף קיומה הנדכא בשולי החברה ועל אף שתבוסתה ידועה מראש, מצליחה בכל זאת לפרוץ אל מרכזי הכוח ונאבקת בהם על מנת להביא לשינוי כלכלי, מעמדי וחברתי.

סיכום

המפגש בין ההגמוניה לפרט והדיאלוג שנוצר בניהם על רקע סיפור הדיבוק, מלמד על מאבק מעמדי-כוחני מתמשך, שבו כל צד מבקש להנחיל את ערכיו לציבור. מאבקה של יהודית לא נחל הצלחה גדולה ושינוי במעמדה היא לא השיגה, אמנם בזמן הכתרתה הקצר, עלה בידה לקבל סכום כסף לא מבוטל מההגמוניות השונות אך ניכר כי בחשיפתה שילמה מחיר אישי כבד. יהודית התקשתה להתמודד עם הפרסום שזכתה לו באמצעות כלי התקשורת ועם הבושה שליוותה אותה יום-יום. מבוכתה הרבה הביאה לעזיבתה את העיר דימונה ומעבר לשכונת מצוקה בעיר באר-שבע. בריאיון לעיתון הארץ היא מספרת: "ברחתי מדימונה, כי התביישתי להסתובב ברחוב... התביישתי להסתובב ברחובות. גם הילדים שלי התביישו, כולם התרחקו

מהם וקראו להם 'דיבוק!' 'דיבוק!'. פעם הלכתי עם כובע או עם מטפחת ראש, אבל עכשיו הבושה הביאה אותי לעזוב את דימונה ולשים פיאה".⁷¹

בקטע קצר זה יהודית שבה וחוזרת ארבע פעמים על המילה "בושה" בהטיותיה השונות. פעמיים היא חוזרת על חוסר יכולתה להסתובב ברחוב, וממחישה בדוגמה שגם הפעולות הפשוטות ביותר נמנעו ממנה בעקבות השפלתה הפומבית. הופקע ממנה המרחב הציבורי והיא נאלצת לחזור ולהיכלא במרחב פריריאלי אחר. אמנם את המיקום הגיאוגרפי היא משנה, אך היא נשארת בתחומי הפרירייה (מדימונה לבאר שבע), הרחק ממשפחתה וממכריה.

על אף כל זאת, מאבקה היוצא דופן ראוי לציון. נחישותה וכושרה המניפולטיבי לנוע בין הקטבים המנוגדים של ש"ס ועיתון הארץ, מלמדים על יכולתה לערער, ולו אף לזמן קצר את אמות הסיפים ההגמוניים ולהעמיד את דמותה במרכז. יהודית, אישה מוכת עוני וקשיים משפחתיים, זעקה בדרכה הייחודית והמקורית את זעקת הפרט המוחלש, המתקיים בקושי רב, בשולי החברה הישראלית.

הצלחתה החלקית של יהודית במאבקה המעמדי ובניסיונה לשפר את תנאיה הכלכליים-מעמדיים, הייתה זמנית, ולא שרדה לאורך זמן רב. אך מן הדיון במאבקי הכוחות בין יהודית לרב בצרי ומייצגיו, עלה כי על אף שתופעת הדיבוק שימשה ככלי בידי הכוח הדתי, יש לראות בה בראש ובראשונה אמצעי מחאה בידי יהודית, כפרט מודרן חברתית. קולה של יהודית כסובייקט "אחר" – אישה, ממעמד כלכלי וחברתי נמוך – מושתק מחד, אך מועצם מאידך, כאשר היא משתמשת בהדהודה של תופעת הדיבוק להשגת שינוי במעמדה.

71 בר-מוחא (הערה 2 לעיל).